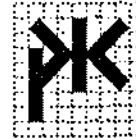

**תהליך קבלת החלטות על ידי מבקר החשבונות
בעסקים בהם קיימת אי-ודאות לגבי
המשך קיומם כ"עסק חי"**

דן גבעולי
צבי יוכמן

מלץ 1992 אדר א' תשנ"ב

**תהליך קבלת החלטות על ידי מבקר החשבונות בעסקים
בהם קיימת אי ודאות לגבי המשך קיומם כ"עסק חי"**

פרופ' דן גבעולי

רו"ח צבי יוכמן

**תהליך קבלת החלטות על ידי מבקר החשבונות בעסקים
בהם קיימת אי ודאות לגבי המשך קיומם כ"עסק חי"**

**פרופ' דן גבעולי
רו"ח צבי יוכמן**

**מרץ 1992
אדר א' תשנ"ב**

תודתנו למר צ.א. טלמון, פרופ' ברוך לב, אהרון פס, ודורון דבי על
הארותיהם והערותיהם המועילות, שהיו לנו לעזר רב.
אנו מודים למכון קסירר על מימון המחקר.

כל הזכויות שמורות
אין לצטט ללא הרשאה
מראש בכתב

הכרים יקרים,

מכון קסירר למחקר בחשבונאות הוקם בפברואר 1990 ליד הפקולטה לניהול אוניברסיטת תל-אביב. המכון שוקד על פיתוח המחקר והחשיבה בתחום החשבונאות.

המכון מתכבד בזה להגיש פרי מחקר יישומי מס. 2 לשנת תשנ"ב (תשנ"ב-2) בנושא תהליך קבלת החלטות על ידי מבקר החשבונות בעסקים בהם קיימת אי ודאות לגבי המשך קיומם כ"עסק חי" אשר נערך על ידי דן גבעולי וצבי יוכמן.

אנו תקווה שתמצאו עניין במחקר זה.

בברכה,

פרופסור יצחק סוארי
ראש המכון

תוכן העניינים

<u>עמודים</u>	<u>נושא</u>	<u>פרק</u>
1-2	<u>הקדמה</u>	
3-9	עיקרי הממצאים	א.
10-11	הנחת "העסק החי"	ב.
12-18	גורמים המשפיעים על הערכת הסיכוי להמשך קיומו של העסק כעסק חי	ג.
19-27	שימוש במודלים לחיזוי פשיטות רגל על ידי המבקר לצורך הערכת החברה כעסק חי	ד.
28-37	ההנחיות המקצועיות בעולם לגבי חובותיו של המבקר בגין הערכת העסק המבוקר כעסק חי: ארה"ב, קנדה בינלאומי, בריטניה	ה.
38-45	המצב בישראל - המצוי והרצוי	ו.
46-50	שיקול המבקר ומחירי טעויותיו	ז.
51	תהליך קבלת החלטה על ידי מבקר החשבונות - תרשים זרימה	ח.
52-53	<u>סכום ומסקנות</u>	ט.

- 54-62 הצעה לגילוי דעת בדבר העסק החי של לשכת רואי חשבון בישראל נספח 1:
- 63 עקרונות ההצגה של סעיפים בדו"חות הכספיים של עסק חי מול עסק בפרוק נספח 2:
- 64-65 רשימת חברות שנמחקו מהרישום למסחר בשנים 1985 עד 1990 נספח 3:
- 66-69 רשימת חברות ציבוריות בקשיים וחוות דעת מבקר החשבונות נספח 4:
- 70-74 ביבלוגרפיה

ה ק ד מ ה =====

בתקופה האחרונה נקלעות חברות רבות וביניהן גדולות, הנראות לכאורה כטובות, לקשיים פיננסיים חמורים המטילים ספק בדבר המשך קיומן. חלק מהחברות אף הגיע לכדי פשיטות רגל - אשר זיעזעו את המשק הישראלי.

בעבר הלא רחוק הופנו רוב זרקורי החשבונאות בארץ להאיר את בעיית המוסכמה של "העלות ההיסטורית" אשר גרמה לעוות הדו"חות הפיננסיים. כיום, כשהאינפלציה נמוכה יחסית ונמצאו הכלים החשבונאיים לטיפול בה, יש להפנות תשומת לב רבה יותר לטיפול בהנחת "העסק החי".

בארץ ובחול קיימים מקרים בהם מתמוטט עסק זמן קצר בלבד לאחר שפורסמו דו"חותיו הכספיים, מבלי שבחוות דעתו של המבקר הופיעה התייחסות כלשהי למצבו הכספי המעורער. באופן טבעי, נשאלות השאלות הנוקבות על ידי צבור הסקיעים ועל ידי מעצבי המדיניות החשבונאית, כמו: היכן היה מבקר החשבונות? מדוע לא הסב את תשומת לב המשתמשים בדו"חות לעתיד לקרות? והאם זה בכלל מתפקידו להתריע ולהתערב במקרים מעין אלה?

עבודה זו מכוונת לנסות ולענות על שאלות אלו, ולסייע בניבוש הליכי ביקורת ומדיניות חשבונאית המתאימים לטיפול במקרים בהם יש ספק בהמשך קיומו של העסק כעסק חי. בכך, אנו מקווים, תמלא העבודה חלק מן החסר בנושא זה בארץ.

מבקר החשבונות העומד בפני מצב של אי ודאות לגבי המשך קיומו של העסק ניצב בפני דילמה קשה. מחד, אין זה מחובתו לנבא פשיטת רגל עתידית, ומאידך, מוטלת עליו האחריות להערכת העובדות הידועות לו, בעת מתן חוות הדעת, כדי לקבוע אם הן מספיקות לערעור הנחת העסק החי. במקרה כזה, יש חשיבות לאופן שבו הוצגו סעיפי המאזן, דהיינו, האם נערכו התאומים והמיונים הדרושים למקרה שהעסק יפשוט רגל. מעבר לאופן ההצגה החשבונאית, לדרך בה ינהג המבקר יכולה להיות השפעה מרחיקת לכת גם על עתיד העסק הספק-חי. הסתייגות המבקר מדרך ההצגה החשבונאית המבוססת על הנחת העסק החי תתפרש על ידי המשקיעים כהבעת אי אימון בעתיד החברה והספק עלול להפוך לוודאי. בכך עשוי מבקר החשבונות ל"תקוע את המסמר האחרון בארון המתים" של העסק.

בשנים האחרונות נעשו בעולם מספר נסיונות לפתור דילמה זו בפניה עומד מבקר החשבונות. הלשכות המקצועיות המובילות במקצוע פירסמו אף מספר גילויי דעת בנושא. בעבודה זו נסקור המלצות אלו וננסה ללמוד מתוכן על פיתרון אפשרי שאותו ניתן יהיה ליישם בישראל, וזאת על רקע ההצעה לגילוי דעת חדש בנושא שפורסמה לאחרונה על ידי לשכת רואי החשבון בארץ. כמו כן, נעקוב אחר התייחסותם של מבקרי החשבונות בארץ בשנים האחרונות לגבי תברות שעתידן הוטל בספק.

אנו תקווה, כי עבודה זו תסייע בגיבוש מדיניות חשבונאית הולמת ונוחלי בקורת תואמים למקרים כאלו, ובכך תשפר ולו במעט, את יכולת רואה החשבון בישראל להתמודד כראוי עם מקרים בהם יש חשש כי הגוף המבוקר עשוי שלא להיות עסק חני.

פרק א': עיקרי הממצאים

1. הגישות הקיימות בעולם

עד לתחילת שנת 1988 היתה הסכמה די רחבה בקרב הלשכות המקצועיות המובילות בעולם, כי הטיפול במקרה של חוסר ודאות לגבי המשך קיומו של העסק צריך להעשות בדרך של הסתייגות ("subject to...") ובמקרים קיצוניים יותר בדרך של המנעות ("except for..."), או כאשר ההסתברות היא כמעט ודאית להפסקת קיום העסק, אף בדרך של מתן חוות דעת שלילית ("adverse opinion"). כמו כן, הדעה הרווחת היתה, כי המבקר אינו צריך לנקוט בגישה אקטיבית ולחקור בכל מקרה את תקפות הנחת "העסק החי". על מבקר החשבונות להיות ער וזהיר לאפשרות כזו, ורק אם מגיע לידיעתו מידע המטיל ספק לגבי המשך קיומו של הגוף המבוקר עליו להרחיב ולהעמיק בדיקותיו בנושא.

באפריל 1988 חל מהפך בנושא "העסק החי" בארה"ב עם פרסום SAS#59 שהביא בעקבותיו שינוי גם בתקן הבינלאומי (IAG#23). בגילוי הדעת האמריקני נקבע כי רואה החשבון צריך בכל מקרה לנקוט בגישה אקטיבית כדי להעריך האם קיים ספק משמעותי (substantial) בדבר יכולת העסק להמשיך קיומו כעסק חי לתקופת זמן של שנה מתאריך הדו"חות הכספיים. למרות הרחבת תהום אחריותו של רואה החשבון, מדגיש גילוי הדעת כי אין בכך כדי להפוך את רואה החשבון לאחראי על ניבוי אירועים עתידיים, ואין הוא דורש ממנו להרחיב את בדיקותיו מעבר לנדרש בעבר. כמו כן, נקבע כי אין לראות עוד באי הודאות בדבר יכולת הפירמה להמשיך כעסק חי עילה להסתייגות או להמנעות. כתחליף לכך, על רואה החשבון מוטלת החובה להניף "דגל אדום" (red flag) בדרך של מתן פיסקת הבהרה בדו"ח המבקרים המדגישה את בעיית חוסר הודאות הקשורה לעסק החי והמפנה לבאור המתאים בדו"ח הכספי המצורף.

התקן הבינלאומי המעודכן (מאוקטובר 1989) ממליץ להוסיף, בכל מקרה שבו קיים ספק בדבר עתיד העסק, עוד פיסקת הבהרה, וזאת גם אם נחה דעתו של המבקר שניתן גילוי נאות בדו"חות הכספיים לעניין זה. יחד עם זאת, התקן אינו מצדד בגישה האקטיבית אלא דורש מהמבקר כבר בעת תכנון הביקורת להיות ערני (alert to) לכך שהנחת העסק החי עליה התבססו הדו"חות הכספיים עשויה להיות מוטלת בספק.

החידוש בגישה האמריקאית והבינלאומית נוצר על רקע "פער הציפיות" ("expectation gap") הגדל והולך בין מה שהציבור מצפה מרואה החשבון ובין הבנתם של רואי החשבון את תפקידם. במקרה של אי ודאות בדבר המשך קיומו של העסק כעסק חי, מבקר החשבונות אינו יכול עוד להתכסות בכסות של "הסתייגות" או "המנעות" תוך בריחה מהמציאות ומחמת, אלא עליו להבהיר את המצב לאשורו בדו"ח המבקר, וזאת בנוסף לבאור הקיים בדו"חות הכספיים.

למרות השינוי שחל בגישה לנושא זה בארה"ב ובתקן הבינלאומי, לא חל שינוי בגילוי הדעת האנגלי, (שגישתו נהוגה גם באוסטרליה וניו זילנד), הנוקט עדיין בגישה הפאסיבית ובדרך של מתן הסתייגות או המנעות בהתאם לצורך.

הגישה הקנדית סוברת, כי הגילוי הנאות בנושא זה מוטל על ההנהלה, ולכן אם הוא קיים בדו"חות הכספיים, ניתן לחתפק בכך ואין מקום להתייחסות נוספת בדו"ח המבקר, כפי שנדרש בארצות אחרות.

להלן טבלה מסכמת המשווה את הגישות השונות הקיימות בעולם:

<u>קנדה</u>	<u>אנגליה</u>	<u>בינלאומי</u>	<u>ארה"ב</u>
פאסיבית	פאסיבית	ערנות (alert to)	אקטיבית
גילוי נאות בדו"חות	הסתייגות, המנעות	באור בדו"ח הכספי	באור בדו"ח הכספי
הכספיים בלבד	או אף חו"ד שלילית	והבהרה בדו"ח המבקר	והבהרה בדו"ח המבקר

2. הצעה הישראלית לגילוי דעת בדבר העסק החי

הועדה לתקני ביקורת ונוהלי ביקורת של לשכת רואי חשבון בישראל פירסמה במאי 1991 הצעה לגילוי דעת בדבר העסק החי. הצעה זו אימצה את הגישה האמריקאית והבינלאומית שהוצגה לעיל, בכל הנוגע לגילוי הנאות.

ההצעה הישראלית לגילוי הדעת מבחינה בשלוש דרגות של ספק בדבר תקפותה של הנחת העסק החי:

הטיפול בדו"ח המבוקר	הטיפול בדו"ח הכספי	דרגת הספק
נוסח אחיד	יש לשקול מתן גילוי לתוכניות ההנהלה או לגורמים המקלים	(1) הנחת העסק החי נאותה הודות לגורמים מקלים (בעיקר תוכניות ההנהלה)
פיסקת הפניה לבאור המתאים בדו"ח הכספי	מתן גילוי נאות בדבר הגורמים שהעלו ספקות לגבי עתיד העסק	(2) על אף הגורמים המקלים עדין קיימים ספקות בדבר המשך קיומו של הגוף המבוקר
ציון העובדה כי הדו"ח הכספי ערוך על בסיס חשבונאות של עסק בחיסול	טיפול בהתאם לכללי חשבונאות החלים על עסק בחיסול	(3) המבוקר לא יוכל להמשיך בפעולתו העסקית

מהטבלה עולה, כי היקף הגילוי הנאות ואופיו הינו פונקציה של רמת הספק ואי הודאות הקיימים בדבר עתיד הגוף המבוקר. בדרך כלל יכול גילוי הנאות את הנסיבות הגורמות לספק בדבר המשך קיום העסק, הצעדים הדרושים לפתרון הספק שהתעורר, תוכניות ההנהלה לטיפול בגורמים אלה והשלכותיהן על ערכי הנכסים וההתחייבויות בדו"ח הכספי.

בכל מקרה שבו הטיפול בדו"ח הכספי לא נעשה בהתאם לאמור לעיל יסייג מבקר החשבונות את תוות דעתו או, אף במקרה הקיצוני יותר, יתן חוות דעת שלילית בגלל העדרו של המידע הנדרש.

3. המלצות והערות להצעה הישראלית

הגישה הישראלית המוצעת נראית לנו כסבירה וכתואמת את החידושים בנושא זה בעולם. יחד עם זאת, אנו ממליצים לשקול את ההמלצות הבאות שעשויות לשפר את דרך חטיפול בנושא העסק החי:

(א) ההצעה הישראלית העדיפה, כאמור, את הגישה הפאסיבית שלפיה רק "בהתעורר ספק בדבר יכולתו של המבוקר להמשיך כעסק חי... לעתים יש צורך ליישם נוהלים נוספים...". לדעתנו, ראוי לאמץ את הגישה האקטיבית שנבחרה לאחרונה בארה"ב, וזאת למרות שייתכן כי האבחנה בין שתי הגישות הינה ברוב המקרים סמנטית בלבד. למעשה, מספר המקרים שבהם המצב הכספי הקשה של הפירמה איננו נחשף בגישה הפאסיבית אך מתגלה לאחר נקיטת הגישה האקטיבית הינו מצומצם ביותר. יחד עם זאת, אימוץ הגישה האקטיבית על ידי לשכת רואי החשבון מאפשר להעביר למבקר את האחריות להתראה על מצבו הכספי של העסק. לכן אנו ממליצים, כאמור, לאמץ גישה זו.

(ב) בנספח א' להצעה לגילוי הדעת מובאת דוגמא להפניית תשומת הלב לגבי ספקות בדבר המשך קיומו של המבוקר בעסק החי, אשר אמורה להיכלל בסוף דו"ח המבקר (ראה נספח מספר 1):

"מבלי לסייג את חוות דעתנו הנ"ל, אנו מפנים את תשומת הלב לבאור... בדו"חות הכספיים. לחברה נגרמו הפסדים בסך ... ש"ח וגרעון בהון חוזר... גורמים אלה יחד עם גורמים נוספים המופיעים בביאור הנ"ל מעוררים ספקות בדבר המשך קיומה של החברה כ"עסק החי". בדו"חות הכספיים לא נכללו כל התאמות לגבי ערכי הנכסים וההתחייבויות וסיווגם שייתכן ותהיינה דרושות אם החברה לא תוכל להמשיך ולפעול כ"עסק חי".

נוסח זה הינו תרגום של הנוסח המוצג בתקן הבינלאומי (IAG#23). לדעתנו, הנוסח המוצע בדוגמא איננו בהיר דיו ואינו מבטא את הרצון לפתור את בעיית "פער הציפיות" שהוזכרה לעיל. כמו כן, הנוסח הנ"ל אינו מספק לקורא הדו"ח את האינפורמציה המלאה הדרושה לו במקרים כאלו, ואת התייחסותו המפורשת של המבקר למצב העסק. מבקר החשבונות שבא לחביר את המצב מעורר בנוסח המוצע ספקות ושאלות גדולות עוד יותר.

הפתיחה "מבלי לסייג את הוות דעתנו חנ"ל..." נראית סטנדרטית וכוללנית ובאה לרצות את מתנגדי החסתייגות וההמנעות, אך אינה מבהירה את דעתו המפורשת של רואה החשבון על מצב החברה. לדעתנו, דו"ח המבקר הייב להפנות את תשומת הלב לפרמטרים החשובים חמערורים ספקות לגבי עתיד חעסק, ולומר במפורש כי למרות שקיימים ספקות בדבר המשך קיומו של העסק כעסק חי לא הגיעו ספקות אלו לכלל ודאות או קרוב לודאות. לכן, לא נכללו ההתאמות שהיו דרושות אילו חעסק לא היה יכול להמשיך כעסק חי, ולמרות זאת אין הוא מסתייג מהדו"ח.

יתרה מזאת, לדעתנו קיימת חשיבות רבה להשלכות הכלכליות העשויות לנבוע מפירוק העסק. לכן, על המבקר להבטיח כי בביאורים לדו"ח הכספי תיכלל אינפורמציה נוספת שתיתן על ידי הנהלת החברה לגבי הערכה ראשונית של שווי העסק בסימוש או בפירוק.

אינפורמציה זו תעזור לקורא הדו"ח לאמוד את החפסד המירבי לו הוא חשוף. הערכה זו הינח בהמשך להמלצות שהוגשו בימים אלה לרשות לניירות ערך על ידי הוועדה לדיווח לא כספי של תאגידים שניירות הערך שלהם נסחרים בבורסה (ועדת מאור)^[49]. במסגרת זו סמליצח הוועדה להציג בכל רבעון את תוכניות החברה ותחזיותיה העסקיות בנושאים שהם חשובים לחתפתחותה. מכאן, שכאשר מדובר בעסק הסצוי בקשיים ראוי שהחנהלה תיתן גילוי שיכלול בין היתר, גם הערכה של שווי הנכסים. התועלת בהערכה זו הינה הן למשתמשי הדו"חות החיצוניים והן להנהלת חפירמה, שיכולה להעזר בכך בהתוויית האסטרטגיה העסקית לצורך הבראתה. להערכתנו, התועלת בהערכה גבוחה ברוב המקרים מעלותה.

כמו כן, ייתכנו מצבים שבהם הסשך קיומו של חעסק מוטל בספק בגלל אירוע עתידי (Contingency) שלא ניתן למדידה כמותית (לדוגמא - תביעה משפטית גדולה וכד'). במקרים כאלה כוונתנו שינתן גילוי על ערכו של החון העצמי במקרה חגרוע ביותר לחברה.

ישנם שטוענים, כי אין זה אחריותו ותפקידו של המבקר לעסוק בהערכת הנכסים. ואולם, יש לזכור, כי במקרה של חברה בפירוק הכלל הוא כי ההצגה חייבת לחיות בערכי מימוש, וכי זהו תפקידו של מבקר החשבונות לבקר ולבחון את הערכת שווים של הנכסים. לכן, אותו נסיון וידע שיש לרואה החשבון בטיפול בחברה שבפירוק יכול הוא ליישם גם לגבי חברה שיש חסתברות משמעותית כי תכנס למצב של פירוק. לחלופין, יכול הוא להעסיק סעריך שיבצע עבורו הערכה מקצועית.

הבהרה זו של שווי העסק הינה בהמשך למגמה המתפתחת כיום בארה"ב, בעיקר במוסדות חכספיים, להציג את הדו"חות חכספיים על בסיס ערך חשוק שלהם (MVA) Market Value Accounting, במקום על בסיס העלות ההיסטורית.

לסיכום, אנו ממליצים כי נוסח חוות דעת המבקר יוצג כדלקמן:
"אנו מפנים את תשומת הלב לבאור... בדו"חות חכספיים. לחברה נגרמו חפסדים בסך ... ש"ח, וגרעון בהון חוזר ... גורמים אלה יחד עם גורמים נוספים מעוררים ספקות בדבר המשך קיומה של החברה כ"עסק חי". למרות זאת, לא נכללו בדו"חות חכספיים כל התאמות לגבי ערכי הנכסים וההתחייבויות וסוגם שייתכן ותהיינה דרושות אם החברה לא תוכל להמשיך ולפעול כ"עסק חי". במקרה כזה צפוי החון העצמי לקטון בכ... ש"ח. על אף חספקות שהתעוררו, הרי שאלה לא הגיעו לכדי ודאות או קרוב לוודאות. לפיכך, אין אנו מסייגים את חוות דעתנו הנ"ל".

נוסח זה איננו חייב להיות אחיד והוא עשוי להשתנות מחברה לחברה בהתאם לנסיבות.

ג) הגדרת "עסק חי" בגישה הישראלית הינה חשבונאית - מאזנית וזאת בדומה לגישה הבינלאומית. על פי גישה זו השיקולים בקשר למוסכמת העסק חחי מבוססים על המבחן - האם הגוף המבקר יוכל לממש את נכסיו בסכומים בהם חס רשומים במאזן, והאם ייתכנו שינויים במועדי הפרעון ובסכומי ההתחייבויות (ראו סעיף 5 להצעה לגילוי הדעת).

לדעתנו, יש לאמץ דוקא את המבחן הכלכלי הנוהג בארה"ב והמבוסס על היכולת הכלכלית של החברה להמשיך בקיומה, וזאת גם אם יכולתה של החברה לממש את נכסיה במהלך העסקים הרגיל ובסכומים המוצגים במאזן אינה מוטלת בספק.

אבחנה זו בין המבחן החשבונאי והכלכלי הינה משמעותית וחשובה, ובאה לידי ביטוי בעיקר במקרה של חברה שעיקר חכנסותיה הינן מלקוח בודד. לקראת תום השנה מאבדת החברה לקוח זה לטובת המתחרה. הנכס העיקרי של החברה הינו חוב של הלקוח שניתן להניח כי ייגבה במלואו. במקרה זה יש כיסוי מלא לנכסים ולכן לפי הגישה החשבונאית אין צורך בחבהרה, ואולם לפי הגישה הכלכלית המומלצת יש להבהיר את העובדה, שכן אובדן הלקוח הבודד מטיל ספק בדבר המשך קיום העסק כעסק חי.

דרישה זו מחייבת מיומנות גבוהה ממבקר החשבונות בניתוח מצב הפירמה מעבר לניתוח המאזני הטכני.

(ד) בבואו לבחון את הנחת העסק החי יכול המבקר להעזר במודלים סטטיסטיים לניבוי פשיטת רגל שאמינותם הוכחה בעבר. אומנם גם המשתמשים בדו"חות הכספיים יכולים לבחון בעצמם את מצב החברה לאור המודלים הללו. ואולם, מעבר לתוצאות הגולמיות של המודלים הסטטיסטיים על המבקר להפעיל גם את שיקול דעתו לאור הכרותו האישית את העסק, וכן מתוך ידיעות נוספות שהגיעו אליו במהלך חביקורת.

(ה) בבואו לחוות דעה על הדו"חות הכספיים יבחן רואה החשבון את העלות מול התועלת של נוסחים אלטרנטיביים בהם ישתמש בדו"ח המבקרים. לחברה או הסתייגות במקרה של אי ודאות יש משום תועלת הן לציבור המשתמשים והן לחנהלת. התייחסות זו אינה נועדה לנבא פשיטת רגל, כי אם להפנות את תשומת לב קורא הדו"חות למצבה הקשה של הפירמה.

לצד התועלת קיימות גם העלויות הכוללות את האפשרות כי "נבואתו" של רואה החשבון אכן תגשים את עצמה, או לחלופין "נבואתו" לא תתקיים ואז עלול הוא לאבד לקוח או להחשף לתביעה אפשרית מצד בעלי המניות וגורמים אחרים שנוסח דו"ח המבקרים גרם להם נזק. במילים אחרות, על רואה החשבון למצוא את האיזון שבין הצורך בניבוי ובין הקושי בניבוי וחלויות הנובעות מטעויות בניבוי (לא רק למבקר).

(ו) רואי חשבון שונים בישראל טיפלו בשנים האחרונות באופן שונה במצב אי ודאות בדבר חמשך קיום העסק. מבדיקה שערכנו והמתייחסת ל- 30 חברות שמניותיהן נמחקו מהמסחר בשל מצבן המעורער ושרובן אף התפרק עולה, כי בכמחצית מהחברות ניתנה חוות דעת חלקה זמן קצר בלבד לפני שהחברה הגיעה לסוף דרכה. נציין, כי ברוב המקרים ניתן היה באמצעות מודל פשוט (אלטמן) לחזות את פשיטת הרגל, ולמרות זאת לא היתה התייחסות לכך בדו"ח המבקר. רק בשנת 1988 החלה מודעות בקרב צבור רואי החשבון בישראל לנושא זה על אי ודאות לגבי עתיד העסק.

בשנת 1989, שאופיינה כשנת מיתון, חל מפנה מסוים בהתייחסות מבקרי החשבונות. מתוך תשע חברות שונות שנמחקו בשנה זו מהמסחר רק לשתי חברות ניתנה חוות דעת חלקה, בחמישה מהמקרים ניתנה הסתייגות, במקרה אחד ניתנה חוות דעת שלילית, ובמקרה אחר הוצגו הנכסים וחתחיביות בערכי מימוש.

מניתוח דו"ח המבקרים במקרים לעיל עולה גם, כי ככול ששרד רואה החשבון המטפל בחברת גדול יותר, וככול שמועד הדו"ח הכספי קרוב יותר ליום המחיקה, כך הופכת התייחסותו של רואה החשבון לחמורה יותר. עובדות אלה, הגם שלא נבחנו סטטיסטית, מעוררות סימן שאלה באשר לתלותו של רואה החשבון בגוף המבוקר.

פרק ב': הנחת "העסק החי"

הנחת העסק החי הינה אחת מהנחות המפתח של התאוריה החשבונאית.

גילוי הדעת האנגלי SSAP מספר 2^[30] מזהה "עסק חי" כאחת התפיסות החשבונאיות הבסיסיות ביותר, אשר כל סטייה ממנה חייבת לקבל את ביטוייה בדו"חות הכספיים או בדו"ח המבקר הנלוות. הנחת העסק החי הוגדרה בגילוי הדעת האנגלי האמור עוד בתחילת שנות השבעים. הגדרה זו התקבלה גם על ידי הוועדה הבינלאומית לתקני חשבונאות בגילוי דעת בינלאומי IAS מספר 1^[25] בנושא "גילוי המדיניות החשבונאית", וזו לשונם:

"את העסק רואים באופן נורמלי כ"עסק חי", הווה אומר כממשיך לפעול בתקופה הנראית לעין. מניחים כי לעסק אין כוונה ו/או צורך למימוש ניכר של נכסים או לקיצוץ משמעותי בחיקוף פעילותו".

עיקרון זה קיבל את ביטויו גם בהנחיה 11(ב) להנחיות נוהלי ביקורת כלליים שפורסמו על ידי לשכת רואי חשבון בישראל. בהנחיה זו נקבע כי "חדו"ח הכספי יבטא את מצב המפעל ופעולותיו כעסק ממשיך".

הנחת העסק החי איננה הנחה מוחלטת, אלא הנחה הניתנת לסתירה. כלומר, בהעדר ראיות הסוכיחות ההיפך, אנו מניחים כי העסק ימשיך לחיות ולהתקיים בעתיד הנראה לעין, ואין כל כוונה לחסלו. הנחה זו היא כה מובנת וידועה, עד שאין צורך לציין אותה בנפרד בדו"ח הסבקים.

ברור כי אין סי שיכול לחבטיח את קיומו הנצחי של עסק כלשהו. הכוונה של הנחת העסק החי או ההמשכיות היא, כי על יסוד העובדות הידועות בהווה, ניתן לצפות שלא תחול הפסקה בפעילות העסק בעתיד הנראה לעין, ושהחברה תממש את נכסיה במהלך העסקים הרגיל ותעמוד בהתחייבויותיה הודאיות והתלויות ובחתיקשרויותיה.

תדריך מספר 1 של הפדרציה הבינלאומית של רואי החשבון (איפ"ק) - IAG סספר 1^[22] קובע בסעיף 3 כדלהלן:

"חות דעתו של מבקר החשבונות מסייעת לביסוס אמינות הדו"חות הכספיים, אך אל לו למשתמש להניח שחות דעת המבקר היא ערובה להמשך קיומו של הגוף המבוקר בעתיד, ואל לו להניח שחות הדעת מביעה דעה על היעילות ותאפקטיביות שבו ניהלה ההנהלה את הפירמה".

עקרון העסק החי חשוב גם לציבור המשקיעים, שכן החלטתם להשקיע (לרבות הערכת שווי החברה) מבוססת אף היא על ההנחה כי אותו עסק ימשיך בפעילותו העסקית לאורך זמן ויניב תשואה חיובית למשקיע.

על יסוד ההנחה בדבר העסק הנמשך נקבעו הכללים החשבונאיים הבסיסיים להערכתם של נכסים שונים בדו"חות הכספיים, ולפיזורם על פני מספר תקופות חשבונאיות עתידיות. כדוגמא, ניתן לציין את נושא הפחת וההפחתות של נכסים קבועים. ההפחתה החדרגתית של נכס קבוע במשך מספר שנים מבוססת על האומדן לגבי מספר השנים שבחן ניתן יהיה לחפעיל את הנכס בעתיד.

במקרה שבו קיימת הסתברות גבוהה לכך שהעסק לא ימשיך לפעול בעתיד הנראה לעין, אין להחיל על אותו עסק את הכללים החשבונאיים המקובלים. במקרה זה, של עסק בפירוק, אשר עשוי גם לעמוד למימוש, יש לציין עובדה זו בדו"ח הכספי שיוצג כדו"ח פירוק, המבוסס על העקרונות החשבונאיים הבאים, השונים מהעקרונות המקובלים לגבי עסק חי (ראה גם נספח מספר 2):

1. הנכסים וההתחייבויות מוצגים בערכי מימוש

עקרון העלות (המותאמת) איננו חל במקרה של פירוק ומשתנה גם סוג הנכסים וההתחייבויות במאזן. נכסים רבים המוצגים במאזן בהתאם לעלותם לחברה (או עלותם המופחתת) הופכים לחסרי יכולת ליצור הכנסות עתידיות, לפחות במסגרת העסק. לפיכך, מאבדת החצגה על בסיס העלות את הצדקתה העניינית.

2. מיון הנכסים וההתחייבויות

מיון הנכסים וההתחייבויות משתנה. כל הנכסים שסווגו כנכסים קבועים הופכים לנכסים שוטפים. כמו כן, יש למיין מחדש גם את ההתחייבויות, ולהגדירן כשוטפות (אין יותר מקום להתחייבויות לזמן ארוך).

3. התחייבויות נוספות

עובדת הפירוק עשויה להביא להתחייבויות עתידיות נוספות, כגון: הפרשה לשכר טירחה מקצועי, הפרשה לחיסול התקשרויות לשכירות, לתשלום פיצויים מוגדלים וכו'.

מהאמור לעיל עולה, כי המקרים הקיצוניים הם "הפשוטים" יחסית מבחינת מבקר החשבונות, שכן עסק חי מוצג על בסיס עלות ואילו עסק בפירוק מוצג על בסיס ערכי מימוש, נטו. הבעיה מתעוררת במקרה שבו קיים ספק לגבי המשך קיומו של הגוף המבוקר. במקרה כזה יש לקבוע מהם העקרונות החשבונאיים המשקפים נכונה את מצבו של העסק. מקרי ביניים אלה הם שורש הבעיה, ומכאן גם נושא עבודתנו.

פרק ג': גורמים המשפיעים על הערכת הסיכוי להמשך קיומו של העסק כעסק חי

בפרק הקודם עמדנו על החשיבות של מוסכמת העסק החי המניחה את המשך קיומו של העסק בהעדר מידע סותר. בפרק זה נעמוד על המידע והכלים שיאפשרו לרואה החשבון לקבוע את תקפות הנחת העסק החי. יש לזכור, כי רק לעתים נדירות מפסיקה החברה להתקיים מבלי שחיו סימני אזהרה מוקדמים, אשר הצביעו על כך מבעוד מועד. ברוב המקרים קיים תהליך כלשהו של "גסיסה", חבא לידי ביטוי, בדרך כלל, בחוסר אפשרות לפרוע התחייבויות ובקשיים פיננסיים אחרים. מאידך, ישנן חברות (אל-על) שנראה כי הגיעו לסוף דרכן ואשר חצילחו בסופו של דבר להתאושש ולחזור ולפעול כעסק חי.

חלק מסימני האזהרה חשובים כשלעצמם וחלקם מקבלים משמעות רק כשהם באים בתוספת לסימנים אחרים. חלקם נשאבים מהדוחות הכספיים וחלקם ממקורות פנימיים והיצוניים אחרים. סימנים אלה, אשר יש בהם כדי להצביע על בעיות פוטנציאליות המסכנות את המשכיות החברה, מהווים את המידע הסותר את הנחת העסק החי.

גורם שני שעל המבקר להביא בחשבון הוא כל מידע בדבר גורמים מקלים המצביע על סיכויי של העסק להמשיך בקיומו כעסק החי, וזאת למרות סימני האזהרה.

גורם שלישי אותו יש להביא בחשבון בקביעת תקפות הנחת העסק החי הינו סיכויי ההחלצות של העסק הנמצא בקשיים. סיכויים אלה, מתבטאים בקיומה של תוכנית התחלתה להבראת החברה וסיכויי ההצלחה של תוכנית זו.

על מבקר החשבונות מוטלת המשימה לשקול את חשיבותם היחסית של כל אחד מגורמים אלה, ולהחליט האם יש בהם כדי להצביע לכאורה על ספק בדבר המשך קיומו של העסק.

המידע אותו יש לשקול כולל כל אינפורמציה שחגיעה לידיעת המבקר בכל זמן עד ליום חתימתו על חוות דעת, ואשר קשורה ליכולתו של העסק להמשיך בקיומו.

אחת השאלות המתעוררות בעניין זה הינה טווח הזמן העתידי אליו צריכות להתייחס החערכות בדבר חיותו או אי חיותו של העסק. רוב גילויי הדעת מדברים על "טווח זמן הנראה לעין", וברוב המקרים הכוונה היא לתקופה של כשנה מתאריך המאזן או מיום מתן חוות הדעת של רואה החשבון. הצעת גילוי הדעת של הלשכה בישראל מתייחסת גם כן, כפי שנראה בחמשך, לשאלה זו.

1. מידע הסותר את הנחת העסק החי

לחלן מספר סימני אזהרה המעוררים שאלה לגבי הנחת העסק החי:

(א) בעיות נזילות ויכולת פרעון

1.א. מידע המתקבל מתוך הדוחות עצמם:

- (1) הפסדים תפעוליים (מותאמים) חוזרים ונשנים הן על בסיס מזומנים והן על בסיס מצטבר.
- (2) חוסר יכולת לפרוע התחייבויות או אשראים שזמן פרעונם הגיע או חוסר אפשרות לחדשם.
- (3) גרעון בהון חוזר.
- (4) יחסים פיננסיים נחותים - (בהשוואה למקובל בענף או בהשוואה לשנים קודמות אצל אותה חברה), למשל:
 - א. יחסי נזילות - יחס שוטף ויחס מהיר נמוכים.
 - ב. יחסי מנוף - יחס גבוה של חוב לאקוויטי, המלמד על סיכון גבוה.
 - ג. יחסי פעילות ויעילות - 'מהירות מחזור' איטית של מלאי, חייבים וכו'.
- (5) מכירת נכסים (בעיקר קבועים) לצורך מימון הפעילות השוטפת.
- (6) מכירת מוצרים ו/או שרותים בשעור רווח הנמוך מן הממוצע הענפי, וזאת על מנת לשפר את תזרים המזומנים.
- (7) מימון השקעות לזמן ארוך (רכוש קבוע) על ידי מקורות לזמן קצר.
- (8) אי יכולת מתמשכת להשקיע ברכוש קבוע מעבר לפחת הקיים.
- (9) צמצום בתשלום הדיבידנדים. בארצות הברית ובמספר מדינות נוספות מייחסים חשיבות רבה למדיניות קבועה של דיבידנדים. במקומות אלה צמצום בתשלום דיבידנד במזומן מהווה אינדיקציה ראשונית משמעותית לקשיים בחברה. בארץ, מדיניות חלוקת הדיבידנדים נגזרת, בין היתר, משיקולי מס, כך שלא ניתן להסיק מסקנות נחרצות משינוי במדיניות זו.
- (10) פיגורים בתשלום דיבידנד בכורה נצבר, או דיבידנד אחר לאתר שכבר הוכרז.

2.א. מידע המתקבל ממקורות אחרים:

- (1) יחסים רעועים עם ספקים, פיגורים בתשלום חובות, משלוחים רק כנגד תשלום במזומן או הפסקת משלוחים מספקים.
- (2) פיגורים חוזרים ונשנים בתשלומים למס הכנסה, למע"מ, לביטוח-לאומי*.
- (3) אי יכולת לגייס הון נוסף לשם הרחבת המפעל או פיתוח מוצר חדש.
- (4) אי יכולתה של החברה להוציא אל הפועל את תוכניתיה (השקעות, שינויים מבניים, פטורי עובדים וכו').
- (5) אי יכולת לעמוד בדרישות חוקיות (סטטוטוריות).
- (6) דרישת מלווים למתן שיעבודים נוספים תמורת חוב קיים.
- (7) שימוש חוזר בנכסים קבועים מיושנים, עקב מחסור במקורות להשקעה בנכסים חדשים.
- (8) מחסור בחומרי גלם.

* בפס"ד שניתן לאחרונה באר"ב חוייב רואה חשבון בתשלום פיצויים בסך 11 מליון דולר למפרק החברה. ביחמ"ש פסק כי רואה החשבון התרשל בכך שלא כלל גילוי נאות בקשר לפיגורי החברה בתשלומים לרשויות המס. חברה זו הגיעה בשלב מאוחר יותר לפשיטת רגל (מתוך: חזור של Comments (4/11/85) Seidman and Seidman Accounting and Auditing).

(ב) סימני אזהרה אחרים שאינם קשורים במישרין לנזילות וליכולת פרעון

- (1) כוונת הבעלים שלא להמשיך בעסקים.
- (2) תביעות משפטיות תלויות נגד החברה, שאם יתקבלו על ידי בית המשפט לא יוכל העסק להמשיך בקיומו.
- (3) עזיבת מנהלים או עובדים בתפקידי מפתח ללא יכולת להחליפם בקלות.
- (4) ליקויים בתפקוד ההנהלה (לדוגמא חלוקי דעות בדירקטוריון המונעים תפעול תקין של המפעל).
- (5) אי שקט תעשייתי (סכסוכי עובדים).
- (6) התקשרויות לטווח ארוך שאינן כדאיות מבחינה כלכלית.
- (7) תלות גדולה מדי בהצלחת פרויקטים מסוימים.
- (8) חקיקה ומדיניות ממשלתית (בעיקר בנושאים של מיסים ומטבע חוץ) הפוגעים בכושר פעולתו של העסק.
- (9) שינוי תנאי הסחר והאשראי בענף ובכלכלה לרעת החברה. כגון - אובדן שוק ראשי על ידי השתלטות מתחרה גדול הנוגס בפלח השוק של החברה הקיימת ופתיחה ליבוא. (דוגמא טובה לכך ניתנה כאשר נכנסה חברת IBM באיחור לשוק המיקרו מחשבים וגרמה לירידה תלולה במכירות של חברת Apple, אשר תפסה קודם לכן פלח שוק דומיננטי).
- (10) שינויים/מגמות שליליות, ופשיטות רגל בענף ובמשק (ראה התנהגות ענפי האלקטרוניקה והבניה בארץ בשנים 1988-89).
- (11) אובדן לקוח, סוכנות או ספק עיקרי.
- (12) הקלעות לקשיים של חברה לה ניתנו ערבויות על ידי הגוף המבוקר או שיש בה תלות רבה.

רשימה ארוכה זו של דוגמאות לנסיבות ובעיות אשר עלולות לגרום לחשש לפגיעה בהנחת העסק החי אינה רשימה סגורה וממצת. אין גם לצפות כי במהלך הביקורת יבחן מבקר החשבונות מכלול כה רחב ומגוון של נסיבות ובעיות. לפיכך, יש להפעיל במהלך עבודת הביקורת שיקול דעת בבחירה ובחקירת אותם נושאים שלחם השלכות משמעותיות לגבי המשך קיום הפירמה. היקף חקירת הנושאים יהיה בהתאם לגישת הבקורת שתבחר (אקטיבית או פסיבית). הבחירה צריכה להעשות בכפוף לנסיבות הספציפיות של החברה, לענף בו היא פועלת ולמשק, וזאת תוך התבססות על שיקול דעתו המקצועי ועל נסיונו של המבקר.

בהקשר זה מן הראוי להביא תוצאותיו של סקר שנערך בשנת 1984 בארה"ב על ידי ויליאמס^[33], ושהקיף 15 שותפים במשרדי רואי חשבון בארה"ב, ובכללם שישה מתוך שמונת המשרדים הגדולים באותה עת. לדעת הנשאלים בסקר:

(1) בעיות של פרעון ונזילות הן חשובות יותר מהבעיות האחרות, לצורך הערכת מצב החברה כעסק חי.

(2) מבין בעיות הנזילות - החשובות ביותר הן:

- א. גרעון בהון חוזר.
- ב. הפסדים תפעוליים חוזרים ונשנים.
- ג. אי עמידה בתנאי פרעון של התחייבויות.

(3) מבין הבעיות האחרות - החשובה ביותר היא אובדן מנהלים או אנשי מפתח בחברה.

(א) קושי נוסף שבו חייב רואה החשבון להכיר הוא זה הנובע מכך שההנהלה עשויה להסתיר מידע גם מפניו, וזאת כדי למנוע ממנו התייחסות ישירה לנושא העסק החי. כאשר העסק נמצא במצוקה הוא מתאמץ ליפות את מצבו במטרה להרגיע את נושיו ולקוחותיו. במסגרת מאמץ זה, עשויה הנהלת החברה להצניע מידע גם מרואח החשבון.

2. מידע בדבר גורמים הממתנים את חומרת סימני האזהרה

להלן מספר דוגמאות של גורמים ממתנים אשר עשויים לחזק את הערכת המבקר שהעסק הינו, למרות כל סימני האזהרה, עסק חי.

(א) גורמים הממתנים את בעיות הנזילות ואי יכולת הפרעון

(1) יכולת לממש חלק מן הנכסים הקבועים שאינם קריטיים, מבלי לפגוע פגיעה מהותית בכושר הייצור ובכושר ההישרדות של החברה.

(2) יכולת לחכור או לשכור נכסים, המאפשרת לחברה למכור את נכסיה הקבועים ובדרך זו לגייס הון נוסף.

(3) אפשרות לגייס הון נוסף, או קיום מסגרות אשראי לא מנוצלות.

(4) היכולת לחדש או לשנות את הרכב ההון לטובת החברה.

(5) האפשרות לקבלת סיוע ממשלתי. גורם זה הינו בעל משמעות גדולה בארץ. ישנן חברות גדולות (כמו "סולל-בונה", "כור") אשר עקב היותן מעסיקים גדולים ובשל חשיבותן למשק, צפויות לזכות בסיוע ממשלתי להבראתן, דבר המקטין את סיכויין לפשוט רגל.

(6) חסכם למחיקת חובות על ידי הבנקים /או זכאים אחרים.

(7) קיום חברת אם הצפויה לתמוך בחברה.

(ב) גורמים ממתנים נוספים

(1) אפשרות ליעילות ולחסכון בהוצאות הנהלה וכלליות ובהוצאות עקיפות.

(2) אפשרות להפסקת פעילויות היוצרות תזרים מזומנים שלילי.

(3) סיכוי גבוה להשתלטות חיצונית על החברה, תוך הזרמת כספים, החלפת הנחלה וכדומה.

(4) אפשרות לחפסקת תשלום דיבידנדים לבעלי מניות.

3. תוכנית ההנהלה

הקביעה בדבר היותו של העסק תלויה גם בתוכנית ההנהלה לטיפול במצב ברם, ככל שחתוכניות הן לטווח ארוך יותר, כך גם הרלוונטיות שלהן פוחתת. בגילויי הדעת בעולם (עליהם נרחיב את הדיבור בפרק ה') מומלץ לשים דגש על התוכניות שיש ביכולתן להשפיע עד תקופה של כשנה מיום מתן חוות הדעת של המבקר.

תוכניות ההנהלה יכולות לכלול בין השאר:

- (א) תוכנית לשיפור נזילות הנכסים.
- (ב) תוכנית ללוות כסף, או לשנות מבנה חוב.
- (ג) תוכנית הבראה לייעול והסכון בהוצאות עקיפות ומנהלתיות.
- (ד) תוכנית להגדלת הון בעלים.
- (ה) תוכנית אסטרטגית לכניסה לשוקים חדשים וכו'.

על המבקר לדון עם ההנהלה לגבי תחזיות, תקציבים, תזרימי מזומנים צפויים, לקבל פרוטוקולים מדיוני ההנהלה עם גורמי חוץ (בנקאים, כלכלנים וכו'), וכן לבדוק את סבירות ההנחות העומדות מאחורי דו"חות אלו, ומהי מידת חודאות חקיימת לגביהן.

לסיכום, הגורמים שסקרנו לעיל משלימים זה את זה, וגותנים, במשותף, אנדיקציה טובה למצב החברה. רק בדיקה אינטגרטיבית של כל הגורמים יחד תאפשר למבקר החשבונות להגיע להערכה של מצב החברה ולקבוע את דרך הטיפול החשבונאי הרצוי. הקושי העומד בפני המבקר הוא, כמובן, להעריך את משמעותם ומשקלם היחסי של הגורמים השונים ולהגיע למסקנה בדבר קיום ההנחה של העסק החי.

הקושי הרב של רואה החשבון בהקשר זה מובע גם בגילויי הדעת האמריקאי הקודם SAS#34^[11] הדן בענין. סעיף 11 של גילויי דעת זה קובע:

"Identifying the point at which uncertainties about recoverability, classifications, and amounts require the auditor to modify his report is a complex professional judgment. No single factor or combination of factors is controlling". (ההדגשות שלנו)

אחת הטכניקות בהן יכול רואה החשבון להעזר בקביעת גורמי הסיכון ומשקלם היחסי היא הטכניקה לחיזוי פשיטות רגל. מספר מודלים פותחו בשנים האחרונות בנושא זה המאפשרים למבקר לשקלל בצורה אובייקטיבית את הגורמים השונים במטרה להעריך את סיכויי המשך קיום העסק. בפרק הבא נסקור בקצרה מודלים אלו ונבדוק את אפשרות השימוש בהם על ידי המבקר.

פרק ד': שימוש במודלים לחיזוי פשיטות רגל על ידי המבקר לצורך הערכת החברה כעסק חי

אין כמעט חולק על כך, שאין זה מחובתו ומתפקידו של מבקר החשבונות לנבא פשיטות רגל. למען האמת לרואי חשבון רבים אין גם הנסיון והכישורים לכך. ברם, יחד עם זאת, אין מניעה להיעזר במודלים סטטיסטיים שמובהקותם הוכחה בעבר לצורך חיזוי עתיד הפירמה ולצורך בחינת ההנחה של העסק החי. להלן עיקרי המודלים לניבוי פשיטות רגל שהוצעו בספרות המקצועית.

1. מודלים לניבוי פשיטות - רגל

אחד הראשונים שעסק בנושא ניבוי פשיטות רגל היה אפרים תמרי, שפרסם מאמר בנושא בשנת 1965^[32] ובו קישר את הנושא של פשיטות רגל עם יחסים פיננסיים של הפירמה (Ratio Analysis). ברם, מודל זה היה כללי מדי ולא ישים לחברות.

כעבור שנתיים פירסם Beaver^[14] מודל ישומי לניבוי פשיטות רגל באמצעות תבנית של יחסים פיננסיים (Pattern Analysis). Beaver בחן 30 יחסים פיננסיים שונים, אשר היו רלוונטיים לחיזוי עתיד הפירמה. היחסים נבחרו על פי חידוע מהספרות המקצועית ולאור בדיקות של יחסים פיננסיים של חברות בשנים שקדמו לפשיטת הרגל (Ex-Post). כל יחס נבדק על פני חמש השנים שקדמו לפשיטת הרגל. Beaver מצא כי שינוי מובהק בכל אחד מהיחסים הפיננסיים הבאים בכיוון המצויין להלן יכול ללמד על כך, שהפירמה צפויה בהסתברות גבוהה לפשוט רגל:

- (1) יחס תזרים מזומנים לסה"כ התחייבויות - ירידה.
- (2) יחס הרווח הנקי לסה"כ הנכסים - ירידה.
- (3) יחס סה"כ ההתחייבויות לסה"כ הנכסים - עליה.
- (4) יחס ההון החוזר לסה"כ הנכסים - ירידה.
- (5) יחס שוטף (רכוש שוטף להתחייבויות שוטפות) - ירידה.

היתרון של הניתוח התבניתי היה למנוע מצב שבו שינויים מקריים בפרמטר אחד יובילו למסקנה מוטעית בדבר עתידה של הפירמה.

המודל התגלה כחזאי טוב של פשיטת רגל קרובה, וזאת כבר חמש שנים לפני פשיטת הרגל. יחד עם זאת, למודל היו מספר מגבלות^[27].

(א) המודל לא פתר מצב שבו קיימת סתירה בין הניבויים שמתקבלים מהיחסים השונים.

(ב) המודל לא בחן קומבינציות של יחסים.

(ג) המודל לא נותן כלים לבחינת המובהקות הסטטיסטית של החיזויים.

(ד) דרוג היחסים מתבסס על יכולת הניבוי של כל יחס בנפרד ולא על התרומה השולית של היחס לשיפור הניבוי המתקבל מתוך כל היחסים האחרים.

בסה"כ הגיע המודל שפיתח Beaver לרמת ניבוי טובה. אולם, המגבלות המנויות לעיל דחפו לפיתוחים נוספים.

על רקע בעיות אלו צמח מודל ה"z-score" של Altman^[2]. מודל זה נעזר בכלי סטטיסטי אשר פותח בתחילת שנות ה-30 ונקרא "Multiple Discriminant Analysis" (להלן - MDA). היתרון הטמון בכלי זה הוא שילוב התכונות האופיניות לפירמה הרלוונטית, תוך בדיקת האינטראקציה הקיימת בין המשתנים השונים בצורה סימולטנית. וזאת בניגוד למודל של Beaver שבחן כל יחס בנפרד.

אלטמן אסף 22 יחסים פיננסיים שנמצאו יעילים בעבר. המשתנים חולקו לחמש קבוצות שונות: נזילות, רווחיות, מנוף, פעילות, כושר פרעון (Solvency).

מתוך 22 היחסים שנבחנו באמצעות מודל ה-MDA, נבחרו חמשת הטובים ביותר לחיזוי פשיטת רגל. פרופיל משתנים זה איננו כולל בתוכו דווקא את היחסים הטובים ביותר שנמדדו בצורה עצמאית, ואולם שילובם של יחסים אלה נותן את התוצאה הטובה ביותר. לכל אחד מחמשת המשתנים ניתן משקל שונה בהתאם לתרומתו היחסית ליציבות החברה.

הקומבינציה של משתנים שנבחרה כמבחינה הטובה ביותר בין פירמות פושטות רגל לבין פירמות יציבות כללה חמישה משתנים כדלקמן:

xi - הון חוזר נטו

סה"כ נכסים

החון החוזר נטו (נכסים שוטפים פחות התחייבויות שוטפות) ביחס לסה"כ המאזן מבטא את מידת תזיליות של החברה ויכולתה להתמודד עם

קשיים כלכליים בטווח הקצר. הנסיון מראה כי חברה הנקלעת לקשיים ולהפסדים מצמצמת בהדרגה את נכסיה השוטפים (בעיקר מלאי ותייבים) כדי לממן את חובותיה, וככל שהקשיים נמשכים החון החוזר נטו הופך להיות נמוך יותר ואף שלילי.

x2 - רווח שנצבר

סה"כ נכסים

זהו הרווח הכולל שנצבר ואשר הושקע בחזרה בפירמה מאז הווסדה. יש לציין, כי חשבון זה של רווחים שנצברו הינו נתון לשינויים עקב ארגון מחדש, חלוקת דיבידנד ועוד. ככל שחברה מבוגרת יותר, יחס זה יהיה גבוה יותר, משום שהחברה הספיקה לצבור רווחים. וכמו כן, ככל שהחברה צעירה יותר - סיכוייה לפשוט רגל גדולים יותר (ב-1980 קרוב ל 54% מכלל הפירמות שפשטו רגל בארה"ב, עשו זאת בתוך חמש השנים הראשונות לחייהם). נוסף לכך, ככל שמצב החברה טוב יותר ובטוח יותר, הבעלים יעדיפו לחשקיע את הרווחים חזרה בפירמה ולא למשוך אותם כדיבידנדים.

x3 - רווח לפני ריבית ומיסים

סה"כ נכסים

יחס זה מודד את היעילות של הפעלת נכסי הפירמה תוך ניטרול כל גורם מימוני או מיסוי. היות וכוח הקיום של הפירמה מתבסס על יכולת הרווחיות של נכסיה, הרי יחס זה מתאים לחיזוי כשלונות של הפירמה. יתרה מכך, פשיטת רגל של חברה קיימת כאשר סך כל חתחייבויות עולה על ערכם האמיתי של הנכסים הבא לידי ביטוי ביחס הרווחיות של נכסים אלו.

x4 - ערך השוק של החון העצמי

סה"כ התחייבויות

זהו המנוף הפיננסי המתבסס על ערך השוק של החון העצמי. ההגדרה התאורטית הנכונה של המנוף הפיננסי כמודד סיכון צריכה להתחשב בערכי שוק ולא בערכים פינקסיים.

x5 - מכירות

סה"כ נכסים

זהו יחס מקובל ל**מחזוריות הנכסים**, ומטרתו לבחון את יכולת הנכסים של החברה ליצור מחזורי מכירות גבוהים. יש המעדיפים להשמיט יחס זה, בטענה כי יש בו יתרון לתעשיות הקלות על פני התעשיות חכבות.

אלטמן מצא כי הפונקציה הלינארית של משתנים אלה שמביאה לניבוי הטוב ביותר הינה:

$$z = 1.2 x_1 + 1.4 x_2 + 3.3 x_3 + 0.6 x_4 + 1.0 x_5$$

השימוש במודל זה נעשה על ידי הצבת חמשת המשתנים המסבירים של החברה הנבדקת. באם ציון ה-z המתקבל הינו מעבר ל - 2.99 הרי שהחברה "בריאה", ואילו ציון הנמוך מ- 1.81 מצביע על חברה בקשיים. ציון z בתחום הביניים הינו בתחום האפור, שבו לא ניתן להסיק מסקנה חד משמעית. ככל שהציונים רחוקים יותר מהנקודה הקריטית, הרי שהמסקנה בדבר מצב החברה ברורה יותר. השימוש במודל הינו יחסית משוט ונוח, ולכן יש ביכולתו לעזור לרואה החשבון השוקל את מצבה הפיננסי של הפירמה.

בשנת 1977 הרחיב אלטמן את מודל ה- "z score" למודל שנקרא "zeta"^[4] ואשר כולל בתוכו שבעה משתנים מסבירים. המודל פותח על ידי חברה פרטית בארה"ב ולכן מקדמי המשתנים שנמכרו בשוק נותרו חסויים לקהל הרחב. במחקר של Scott^[29] משנת 1981, העוסק בהשוואת מודלים שונים של ניבוי פשיטות רגל עולה כי מודל ה- "zeta" הינו המודל הקיים הטוב ביותר מבחינת ניבוי. סקוט מייחס זאת לעובדה שחלק גדול מהמשתנים מתבסס על ערכי שוק ולא על ערך ספרים. העובדה כי גורמים פיננסיים שונים משתמשים בפועל במודל, מחזקת מסקנה זו בדבר איכות המודל. בכוחו של המודל לנבא חמש שנים לפני ארוע פשיטת רגל (בניגוד ל- "z score" שיעיל רק לשנתיים), והוכח שהוא טוב בעיקר לחברות גדולות. המודל הינו מעודכן לפי מדגם חברות ונתונים של השנים האחרונות, והוא מותאם לשינויים החשבונאיים העדכניים ביותר. על אף יתרונותיו ישנן לא מעט בעיות ביישום המודל. ראשית, המשתנים והמקדמים שנתקבלו כמובחקים עשויים להשתנות על פני זמן. שנית, המשוואות הן אחידות לכל הענפים השונים הקיימים, ושלישית, קיים מתאם בין המשתנים שעשוי ליצור הטיות בתוצאות. ברם, הבעיה העיקרית במודל, כאמור, היא, ערכיו החסויים, ולכן המודל הזמין הטוב ביותר הינו מודל ה- "z-Score" המקורי של אלטמן.

בארץ פורסם לאחרונה מחקר בנושא חיזוי פשיטות רגל בחברות ציבוריות המבוסס על ניתוח אנליטי של יחסים פיננסיים נבחרים^[48].
חידוש העיקרי במודל שהוצע במחקר היה שימוש בסוג משתנים חדש - "ציוני תקן" המורכבים משילוב של מספר יחסים פיננסיים שונים.

במחקר סווגו היחסים הפיננסיים לארבע קבוצות עיקריות, כאשר כל קבוצה יוצגה לפחות על ידי משתנה אחד:

- (1) יחס נזילות - יחס שוטף או מהיר.
- (2) יחס פעילות - מחזוריות הלקוחות או מחזוריות סה"כ הנכסים.
- (3) יחס רווחיות - רווח נקי למכירות או שער התשואה על חובות הלקוחות או שער התשואה על ההון.
- (4) יחס כיסוי - סה"כ נכסים ביחס לסה"כ ההתחייבויות, או סה"כ התחייבויות ביחס להון עצמי.

היחסים הפיננסיים החשובים ביותר לחיזוי (אשר שולבו בתוך ציוני התקן) הם יחסי הכיסוי המודדים את יכולת הפירמה לעמוד בפרעון התחייבויותיה בזמן, רמת הסיכון שיש בהשקעה בפירמה, ויחסי הרווחיות (התשואה החשבונאית על חובות הלקוחות).

אחוזי הניבוי הנכונים שנתקבלו לגבי כלל החברות היו בין 76 ל- 86. אחוזי הניבוי הנכונים היו גבוהים במיוחד לגבי פירמות פושטות רגל, במשוואה שהתבססה על נתוני השנה שלפני השנה שקדמה לשנת פשיטת הרגל (שנה 2-) ועמדו במוצאע על 97%.

תוצאות אלו חן בניגוד גמור להשערה שנתוני השנה האחרונה (שנה 1-), הקרובים יותר למועד פשיטת הרגל, יתנו חיזוי טוב יותר. הסבר אפשרי לתופעה זו שניתן במחקר היה, שנתוני שנה 2- הם יותר אובייקטיביים, שכן הסימנים המעידים על קשיים פיננסיים עדיין אינם ברורים דיים והנהלות הפירמות כנראה לא מנסות ליפות את הדו"חות הכספיים. (במחקרו של רן בר-ניב^[39] עלתה מגמה דומה, ולעומת זאת במחקרים שנעשו בארה"ב המגמה היא הפוכה, אולי משום שהנסיונות ליפוי הדו"חות הכספיים שם הינם מצומצמים יותר).

אחוזי חיזוי אלה, יחד עם רמות מובהקות טובות, הן של המשתנים והן של המשוואות בכללותן, מאפשרים, לדעת החוקר, שימוש במודל, ככלי עזר חשוב לחיזוי קשיים כלכליים ופיננסיים בחברות. יש לציין, עם זאת, שגודל המידגם, 22 חברות, מהווה מיגבלה מסויימת על התוצאות הטובות שהושגו. אך יש לזכור, כי המודל מיועד לשמש ככלי עזר ראשוני בלבד ובכך הוא השיג את מטרתו.

בשנת 1991 פורסם דירוג (רייטינג) של חברות ישראליות הנסחרות בבורסה על פי מודל שפיתח "משקי הון"¹⁵⁰¹. על פי מודל זה נקבע הדרוג באמצעות שלושה קריטריונים: תזרים המזומנים השוטף של החברה, הרווחיות שלח ויחס החון החוזר, כפי שהשתקפו בדוחות הכספיים של החברה בחמש השנים האחרונות. מהמחקר עולה, כי חברות הבורסאיות שפשטו רגל בשנים האחרונות סבלו בראש ובראשונה מגרעון שוטף בתזרים המזומנים. אנדיקטור זה הינו המדד העיקרי לאיתנות החברה בתקופה 1986-90 עומד הממוצע של הגרעון על 1.1% מסך כל המאזן וכ- 40% מהחברות סובלות מגרעון בתזרים המזומנים השוטף.

מבחינת נזילות, הרי שחון החוזר בחמש השנים האחרונות עמד בממוצע על כ- 12.3% מסך המאזן בחברות הבורסאיות, ורק כרבע מהחברות סבלו מגרעון בהון החוזר.

בנוסף, יש לציין שהחברות הנסחרות כיום בבורסה ושפרסמו את תוצאותיהן לכל חמש השנים האחרונות, כמחצית מהן לא רווחיות, עובדה חמוכחה, לדעת מחברי המודל, שהקריטריון הזה לכשעצמו, אינו יכול לשמש להערכת חתמוטטות במשק הישראלי.

על פי הדרוג הכולל מצויות כיום כ- 18 חברות בבורסה בסיכון עסקי גבוה ביותר, ובהן: רסקו, המטוויות חמאוחדות, רשף, דקסטר, קדמני, החוויה הישראלית, שלדות, קיסריה, ניקוב מחשבים, איילון, גל תעשיות, ירדן השקעות, שיא אחזקות, לומיר, המסלול, ליפשיץ, הדר טבריה, ויוניבאר.

2. המתאם בין המידע המתקבל מהמודלים לניבוי פשיטות רגל לבין חוות

חדעת של המבקר

מטרת המודלים שנסקרו לעיל היתה לנבא פשיטות רגל. ואולם, מבקר החשבונות איננו מנסה לנבא פשיטות רגל: חוות דעת "חלקה" מצידו איננה ערובה לכך שהחברה תמשיך כעסק חי, ומאידך, התייחסות בשל בעיות של עסק חי אין משמעותה חיזוי של כשלון צפוי. יחד עם זאת, אין לדעתנו, מניעה מצד המבקר להעזר במודלים שהוכיחו עצמם, וזאת על מנת להעריך את הסיכון הכרוך בפירמה. אין הוא חייב לקבל החלטה רק על סמך תוצאות המודל, אך יכול הוא להשתמש בו ככלי עזר נוסף.

אם כן, כאמור, אין מטרת דו"ח המבקר לשמש מנבא לפשיטות רגל, הרי מחקר שנערך בארה"ב^[5] מוכיח שמודל ה- "z - score" שהוזכר לעיל, חזה פשיטות רגל ביתר דיוק מאשר עשו זאת רואי החשבון (באמצעות המנעות או הסתייגות בגין הנחת העסק החי). מחקר זה הסתמך על מדגם של חברות שפשטו רגל בשנים 1970-82 וממצאיו העיקריים מוצגים בטבלה שלהלן:

מס'	תקופה	תצפיות	סווגו כפושטני-רגל ע"י המודל		המנעות מעסק חי ע"י רואח חשבון	
			שנה לפני פשיטת רגל	שנתיים לפני פשיטת רגל	שנה לפני פשיטת רגל	שנתיים לפני פשיטת רגל
1	1970-71	28	23	19	13	7
2	1972-78	37	30	27	22	5
3	1979-82	44	41	34	17	9
סה"כ		109	94	80	52	21
	אחוזי הניבוי הנכון					
			86.2%	73.4%	48.1%	19.3%

הטבלה מלמדת שחיזוי באמצעות מודל, בהסתמך על נתוני הדו"חות הכספיים האחרונים שהתפרסמו לפני פשיטת הרגל, הוכיח דיוק של 86.2% (כלומר, כשלון של 13.8%), בעוד שהימנעויות של מבקרי החשבונות הוכיחו דיוק של 48.1% בלבד (או כשלון של 51.9%). שיעור גבוה זה של טעויות (מסוג ראשון) מצד מבקרי החשבונות הינו בעל מחיר גבוה עליו נעמוד בהרחבה בפרק ז'.

הטעות גדולה עוד יותר כשבוחנים את הדו"חות הכספיים שפורסמו בשנתיים לפני פשיטת הרגל. על פי המודל המסתמך על דו"חות אלו ניתן היה לחזות פשיטת רגל בדיוק של 73.4%, ואילו הצלחתם של מבקר החשבונות בחיזוי פשיטת הרגל הסתכמה ב- 19.3% בלבד.

טעות נוספת (מהסוג השני) נובעת מחוות דעת מסויגת שניתנה בענין העסק החי ולאחר מכן מתברר כי החברה ממשיכה בפעילותה. טעות זו מופיעה בתדירות גבוהה אף יותר מהטעות הקודמת - כ- 75%, ובעקבותיה גם כן עלול מבקר החשבונות לשאת בעלויות גבוהות.

3. השימוש במודלים לחיזוי פשיטות רגל על ידי רואה החשבון

אין ספק, כי המודל יכול להיות לעזר במקרים בהם המבקר, בהתבסס על ניתוח רגיל של הערכת סיכון, לא סבר שהמצב הוא כה רציני עד כי נדרש ממנו להסתייג בחוות דעתו. כלי זה יכול היה לשפר את מסקנת מבקר החשבון ולחביאו, לאור תוצאות המחקר דלעיל, למסקנה הנכונה בכ- 40% נוספים מהמקרים שבסופו של דבר התבררו כפשיטות רגל (עליה בשיעור הניבוי הנכון מ- 48.1% ל- 86.2%).

למרות יתרונותיהם אין המודלים יכולים לשמש אותנו בארץ, ללא התאמה, וזאת הן משום שנתונים כלכליים מסויימים ומדדים אינם בנמצא, והן משום שאין לכל החברות דו"חות כספיים מלאים המבוססים על יחידת מדידה יציבה. גילויי דעת 36 ו-50 שפורסמו בשנים האחרונות בנסיון לטפל בנושא האינפלציה עדיין לא מחייבים את כל הפירמות בישראל ועל כסיסם טרם פותח מודל עדכני לניבוי פשיטות רגל.

מעבר לכך, מודל אלטמן מתבסס על שילוב של נתונים תוצאתיים (רווח לפני ריבית, מכירות וכו') ונתונים מאזניים (סה"כ נכסים, הון עצמי וכו'). שילוב זה מתעוות בעיקר בתקופות של אינפלציה כפי שקיימת בארץ.

יחד עם זאת, גובר בשנים האחרונות השימוש במדדי ההישרדות (z-score) של אלטמן גם בישראל, ובעבודות רבות שהוגשו לבורסה, כמו הצעת הרכש של מניות "חיפה כימיקלים" או איחוד מניות "לודג'יה" ו- "רוטקס" נעשה שימוש נרחב במדדים אלה.

מבדיקה מדגמית שערך מר יאיר אינגבר^[38] במאזני עשר חברות ישראליות גדולות שמניותיהן נסחרות בבורסה, חלקן רווחיות ויציבות וחלקן מפסידות או בתהליכי הבראה, התברר שיישום המודל של אלטמן נותן תוצאות טובות הן לגבי החברות היציבות והן לגבי החברות שנכשלו. לדעתו, במרבית החברות שנכשלו ניתן היה לאתר סימנים מדאיגים שנתיים ואף שלוש שנים לפני פרוץ המשבר בחברה.

ישנם חסוברים כי אין להשתמש במודל לניבוי פשיטות רגל לצורך קביעת חוות הדעת של המבקר, וזאת משום שיש להבחין בין חוקר בתנאי "מעבדה" ובין רואה החשבון הנמצא בשטח. Kida (1980)^[26] מצביע על גורמים נוספים המשפיעים על חוות דעתו של מבקר החשבונות. למשל, ישנם מקרים שבהם המבקר נמנע מלהסתייג למרות שהוא מרגיש שהחברה על סף התהום, וזאת מתוך שיקולים סוביקטיביים הנובעים מן ההשלכות המוחשיות שיכולות להיות להסתייגות כזו. פרק ז' דן בהשלכות אלו, ובמחיר הטעויות שעלול מבקר החשבונות לבצע בזמן קבלת ההחלטה.

kida מצא במחקרו כי ברוב המקרים אכן תופסים מבקרי החשבונות את מצב הפירמה בצורה הנכונה, אם כי לא בהכרח מתייחסים לכך בחוות דעתם. מתוך מדגם של 40 פירמות (אשר 20 מתוכן היו במצב כספי קשה) זיחו מבקרי החשבונות בממוצע 18 כבעייתיות (כלומר הצלחה של 185%), אולם רק ב- 13 מקרים בממוצע הסתייגו בפועל מיכולת הפירמה להחזיק מעמד כעסק חי. היו גם מבקרים קיצוניים יותר אשר זיהו 22 חברות בעייתיות, אך הסתייגו רק מ- שש מהם, ומבקר החשבונות אחד לא הסתייג מאף חברה למרות שזיהה 14 חברות כבעיות. מסקנתו של kida היתה, שחוסר החתאמה בין זיחוי הבעיה ובין תגובה מתאימה נובע בשל העמדות הסובייקטיביות של רואי החשבון עליהן, כאמור, נרחיב בהמשך.

במחקרים סטטיסטיים שנערכו באנגליה ובארה"ב והמובאים במאמר של רו"ח צבי טלמון^[42] נתגלו תוצאות מפתיעות. באנגליה, לדוגמא, נמצא כי ב- 75% מהחברות שפשטו רגל בשנים האחרונות, לא היתה התייחסות קודמת לכך בדו"ח המבקר, ואילו רוב החברות שבדו"חותיהם הכספיים היתה התייחסות כזו, חמשיכו להתקיים. המחקרים הוכיחו גם, שלעיתים ניתנה ההמנעות בדו"ח הכספי לאחר שכבר היה ידוע בציבור על קשיי החברה. הממצאים הללו היו דומים בין מבקרי החברות הגדולות למבקרי החברות הקטנות. בארצות הברית קיימת נטיה גדולה יותר מצד מבקרי החשבונות להימנע או להסתייג במקרה שמתגלים קשיים בחברות, וזאת בשל הלחץ ההולך וגובר מגופים מקצועיים (פנימיים וחיצוניים) להתעניין יותר בבעיות הפירמה וליטול אחריות גדולה יותר, תוך הצבעה במידת הצורך על הבעיות הפיננסיות.

לסכום פרק זה ניתן לומר, כי כאשר קיימים מודלים לניבוי פשיטות רגל שאמינותם הוכחה, יכול מבקר החשבונות להשתמש בהם ככלי עזר לקבלת החלטה. יחד עם זאת, יש לזכור, כי גם המשתמשים בדו"חות הכספיים יכולים לבחון בעצמם את מצב החברה לאור המודלים המפורסמים בציבור, וזהו איננו תפקידו הבלעדי של המבקר. במילים אחרות, על מבקר החשבונות ללמוד את הנתונים ולהפעיל את שיקול דעתו מתוך הכרותו את העסק, וזאת מעבר לתוצאות הגולמיות של המודלים הסטטיסטיים.

פרק ה': ההנחיות המקצועיות בעולם לגבי חובותיו של המבקר
בגין הערכת העסק המבוקר כעסק חי

בישראל נדונה בימים אלה טיוטת הצעה לגילוי דעת בדבר העסק החי, אך טרם פורסם כל גילוי דעת מחייב בנושא. בהעדר פרסום מקצועי מקומי מחייב, אנו מבקשים ללמוד מההוראות הקיימות בלשכות המובילות במקצוע בעולם. מתברר כי הטיפול בנושא זה במדינות השונות איננו אחיד וכי לאחרונה חלו בו שינויים מהותיים.

לחלן סקירה על ההתפתחויות העיקריות שחלו בנושא זה בגילויי הדעת בעולם:

1. ארה"ב

הנחת ה"עסק החי" נדונה בארה"ב עוד בשנת 1953, ב-^[8]ARB#43 ואח"כ שוב ב-^[7]ARB#4, שדן בעקרונות חשבונאיים המונחים בבסיס הדו"חות הכספיים, ואשר מבהיר את העקרון, שלפיו מניחים כי העסק ימשיך להתקיים כל עוד לא הוכח ההיפך. מאחר שהנחה זו היא כה בסיסית, אין כל התייחסות לגביה בתקנות הדווח של מבקרי החשבונות. ברם, ^[10]SAS#2 דורש מהמבקר להיות זהיר ולפקוח עין, כדי לאתר סימני כשלון באופן. כאשר אכן קיים חוסר ודאות לגבי המשך קיומו של העסק, חרי על רואה החשבון מוטלת החובה לוודא כי ניתן לכך גילוי נאות ולפרט בדו"ח הפיננסי כל גורם אי ודאות, שיש בו כדי לסכן את המשך קיום הפירמה.

בשנת 1981 יצא גילוי דעת ^[11]SAS#34, חמנסה להגדיר באלו תנאים ונסיבות על המבקר להיות ער לאינפורמציה חסותרת את עקרון העסק החי. בהתאם לגילוי הדעת, כאשר קיימת אינפורמציה כזו, היא צריכה לקבל את ביטויה חמלא בדו"ח עצמו ובביאוריו המחויים, כאמור, חלק בלתי נפרד ממנו. גישתו של מבקר החשבונות אמורה להיות פאסיבית ולפיה עליו להרחיב בדיקותיו ובירוריו רק באם מגיע לידיעתו מידע המטיל ספק בדבר המשך קיומו של העסק כעסק חי. במקרה כזה, על מבקר החשבונות לשקול את יכולתם של נכסי הפירמה לשמש בפרעון ההתחייבויות ואת סוגם במאזן של הנכסים וההתחייבויות לאור יכולת זו (גישה חשבונאית). באם קיים ספק גם ביכולת זו נדרש מהמבקר להסתניג בחוות דעתו בקשר לאי הודאות.

בעקבות מקרים רבים של כשלונות עסקיים ופשיטות רגל, אשר אירעו זמן קצר בלבד לאחר שפורסמו דו"חות כספיים עליהם היו מבקרי החשבונות את דעתם בנוסח האחד ולא הזהירו את הציבור מפני הצפוי, הוחלט בארה"ב לנסות ולצמצם את "פער הציפיות" (expectation gap) הקיים בין ציפיות הציבור ממבקר החשבונות ובין תפישת המבקרים את תפקידם. בפברואר 1987 פרסמה לשכת רואי החשבון בארה"ב סדרת הצעות של תקני ביקורת חדשים שמטרתם לצמצם פער הציפיות זה. תקנים אלה שאושרו סופית במאי 1988 מגדילים ומחדדים את אחריותו של המבקר בשורה של נושאים, שהחשוב בהם היה - הערכת יכולתו של העסק להמשיך ולפעול כעסק חי.

גילוי הדעת החדש בנושא - [sas#59](#)^[12], שהחליף את [sas#34](#), מרחיב, כאמור, את אחריותו של המבקר בנושא העסק החי והוא כולל שלושה חידושים עיקריים:

(א) מעבר מגישה פאסיבית לגישה אקטיבית. כלומר, בכל עבודת ביקורת על מבקר החשבונות לבדוק אם קיים ספק מהותי בדבר יכולת העסק להמשיך ולהתקיים כעסק חי תקופת זמן סבירה. גילוי הדעת מדגיש, כי אין צורך להכין תוכנית ביקורת ייחודית רק לצורך בדיקת הנחת העסק החי, אלא ניתן להסתפק בתוכניות ביקורת קיימות ולהשליך מהן על נושא זה. הסקת המסקנות צריכה להיות על בסיס אגרגטיבי ולא על סמך נתון בודד אחד.

נוסף לכך, למרות העדפת הגישה האקטיבית והרחבת תחום אחריותו של מבקר החשבונות, קובע גילוי הדעת במפורש כי המבקר אינו אחראי לנבא ארועים עתידיים. העובדה כי החברה עלולה להפסיק להתקיים זמן קצר בלבד לאחר קבלת חוות דעת חלקה מצד רואה החשבון, איננה, כשלעצמה, מעידה על רשלנות מקצועית מצד רואה החשבון. לכן, אי התייחסותו של רואה החשבון לנושא העסק החי איננה ערובה ליכולת העסק להמשיך ולהתקיים כעסק חי. דומה הדבר לבדיקה שנתית של רופא הבוחן את כשירותו של הנבדק ביום הבדיקה בלבד. בדיקה זו של הרופא אין בה כדי להבטיח את בריאותו של הנבדק אפילו ביום המחרת, ואין בה כדי לחוות תעודת ביטוח לגבי בריאותו הנאותה בעתיד.

(ב) בגילוי הדעת הקודם התייחסות המבקר נתבקשה רק במקרה שבו הועלה סימן שאלה בדבר יכולת הכיסוי של הנכסים וסווג ההתחייבויות (גישה חשבונאית). גילוי הדעת החדש נוקט בגישה כלכלית ודורש ממבקר החשבונות להעריך אם קיים ספק מהותי (substantial) בדבר המשך קיומו של העסק כעסק חי, וזאת אפילו אם יכולת הכיסוי של הנכסים וסווג ההתחייבויות אינה מוטלת בספק.

האבחנה בין המונחים איננה סמנטית בלבד. כך למשל, אם החברה מפסידה לקוח המייצג כ- 90% מהכנסותיה אין בכך אובדן נכסים במאזן (החוב הקיים ישולם על ידי אותו לקוח בודאות) וישנו כיסוי מלא לנכסים. לפיכך, לפי sas#34 אין צורך בהסתייגות ואילו לפי sas#59 יש צורך בפסקת הבהרה, שכן אובדן הלקוח תכוד מטיל ספק בדבר המשך קיום העסק כעסק חי. הדרישה החדשה מחייבת את מבקר החשבונות למימונות גבוהה יותר בניתוח סצב הפירמה, מעבר לניתוח המאזני הטכני.

א) עד כה טופל מצב של ספק מהותי בדבר העסק החי באמצעות המנעות או הסתייגות. גילוי הדעת החדש מחייב פסקת הבחרה בלבד בדו"ח המבקרים ולא חוות הדעת מסוייגת. יחד עם זאת נדגיש, כי במידה והגילוי מצד החברה בדו"ח הכספי אינו תואם את יכולתה להמשיך ולהתקיים כעסק חי על המבקר להסתייג או אף לתת חוות דעת שלילית בסידת הצורך.

הרחבת תחום אחריותו של מבקר החשבונות בנושא זה אוזנה מעט על ידי הגבלת אופק הזמן אליו מתייחסת הערכת העסק החי לשנה אחת מתאריך המאזן.

לחלו טבלח המסכמת את עיקרי ההבדלים הקיימים בין שני גילויי הדעת האמריקאים:

<u>SAS 34</u> פאסיבית	<u>SAS 59</u> אקטיבית	(1) אחריות המבקר
ספק מהותי בדבר יכולת הכיסוי של הנכסים ומיון ההתחייבויות לאור מצב הפירמה	ספק מהותי בדבר יכולת הפירמה להתקיים כעסק חי	(2) הקריטריון להתייחסות לנושא העסק החי בדו"ח המבקר
הסתייגות	פסקת הבהרה	(3) התייחסות בדו"ח המבקר במקרה שיש ספק בדבר הנחת העסק החי

נציין, כי לאחר פרסום sas#59, מצאח הועדה לתקני ביקורת של ה-AICPA כי נוסח ההבהרה של המבקר בחוות דעתו עדין איננו ברור די. חלק ממבקרי החשבונות לא השתמש כלל בביטויים "Substantial Doubt" או "Going Concern" בפסקת החברה הנלווית לחוות דעתם. כתוצאה מכך, הוציא ה-AICPA בדצמבר 1990 גילוי דעת נוסף sas#64^[13] המעדכן את sas#59 ומחייב את קיומם ההכרחי של שני ביטויים אלה בפסקת חוות הדעת של המבקר.

להלן דוגמא לנוסח חוות דעת המבקר המומלץ בארה"ב:

"הדוחות" הכספיים המצורפים בזה הוכנו תחת ההנחה שהעסק ימשיך כ"עסק חי". כפי שמתואר בבאור x לדוחות הכספיים, החברה סבלה הפסדים חוזרים ונשנים מפעילותה, ויש לה גרעון בחון אשר יחד מעוררים ספק מהותי (Substantial doubt), בדבר יכולתה להמשיך כעסק חי.

תוכנית ההנהלה בקשר לעניינים אלה מתוארת גם כן בבאור x. הדוחות הכספיים אינם כוללים כל התאמה שיתכן ותחיה דרושה כתוצאה מאי ודאות זו".

2. קנדה

האגודה הקנדית הגיעה ב- 1981 למסקנה דומה לזו שהגיע קודם לכן ח- sas#34 בארה"ב לפי ה- CICA Handbook^[16] סעיף 5510, על מבקר החשבונות לקבל את הנחת העסק החי. יחד עם זאת, אם מבקר החשבונות נחיה מודע (Becomes Aware of) לתנאים מסויימים המעוררים ספק בדבר המשך קיום הפירמה, מצויין בהמשך הסעיף, כי זוהי אחריותו של המבקר לבחון ולחעריך את דרך הטיפול החשבונאי, ודרך הצגת אי הודאות, אבל אין הוא מחויב לכך.

אין כל דרישה ממבקר החשבונות לנקוט בגישה אקטיבית כדי למצוא ראיות המחזקות את הנחת העסק החי, הגישה היא פאסיבית לחלוטין.

גילוי הדעת הקנדי משווה את דרך הטיפול בנושא העסק החי לדרך הטיפול בנושא ה"תחייבויות התלויות". לכן, בהעריכו את מידת ההתאמה של ההצגה בדו"חות הכספיים, ישקול המבקר, האם המידע הנוגע להנחת העסק החי והמופיע בדו"חות הכספיים יוצר במפורש מודעות אצל הקורא לגבי האפשרות שהעסק לא יוכל להמשיך ולממש את נכסיו ולשלם התחייבויותיו במהלך העסקים הרגיל.

הגילוי הנאות בנושא זה מוטל על חתנהלה, ולכן אם הוא קיים בדו"חות הכספיים אין מקום להתייחסות נוספת לנושא בדו"ח המבקר.

הרעיון שעומד מאחורי גילוי הדעת הקנדי הוא, שדו"ח המבקר איננו מוסיף מאומה אם הגילוי הנאות כבר קיים בדו"ח הכספי ו"הדגל האדום" הונף כבר על ידי החנהלה. באם מבקר החשבונות יסתייג בכל מקרה של אי ודאות, עשוי הדבר להיתפס כאדם שקרא "זאב"...!

נוסף לכך, הקריטריונים האמורים לזהות אי ודאות המחייבת הסתייגות הינם סובייקטיביים ואינם ברורים. לכן, הדוחות הכספיים עצמם צריכים לכלול את כל הידיעות המאפשרות לקורא סביר ומיומן לגבש לעצמו דעה על הגוף המבקר.

3. גילוי הדעת הבינלאומי

גילוי הדעת הבינלאומי ^[22] IAG#1 המכיר בהנחת ה"עסק החי" כאחת מן ההנחות החשבונאיות הבסיסיות המנחות את הכנת הדו"חות הכספיים קובע, כי "דין וחשבון מבקר החשבונות מסייע לביסוס אמיתות הדו"חות הכספיים, אך אל לו למשתמש להניח שדו"ח המבקר הוא ערובה להמשך קיומו של העסק בעתיד" (ראה סי' 3 שם).

האיפ"ק טיפל בסוגית העסק החי (בצורה יותר מפורטת) במסגרת ^[24] IAG#23, אשר פורסם לראשונה בשנת 1986 ותוקן באוקטובר 1989, בעקבות פרסום sas#59 בארה"ב.

גילוי הדעת הבינלאומי מבחין בין מספר דרגות של ספק המתעורר לגבי הנחת העסק החי. אם מבקר החשבונות מגיע למסקנה כי הנחת העסק החי נכונה בהתחשב בגורמים מקלים ובעיקר בתוכנית החנהלה, עליו לשקול אם נדרש לתת גילוי לגורמים המקילים ולתוכנית החנהלה בדו"חות הכספיים. אם הגילוי הדרוש לדעת המבקר לא נכלל בדו"חות הכספיים, עליו לסייג את חוות דעתו או אף לתת חוות דעת שלילית. הנחיה זו היתה תקפה גם על פי גילוי הדעת הבינלאומי המקורי.

לעומת זאת, כאשר דרגת הספק גבוהה יותר והמבקר הגיע למסקנה כי שאלת המשך קיומו של הגוף המבקר כעסק נמשך לא יושבה, עליו לדרוש גילוי נאות ומלא לכך בדו"חות הכספיים. גילוי זה אמור לכלול את הפרטים הבאים :

- סימני האזהרה בדבר אי יכולת העסק להמשיך בפעילותו בטווח הנראה לעין.

- ציון, כי ישנן ספקות בדבר יכולת העסק להמשיך כעסק חי, ולכן יתכן ולא יוכל לממש את נכסיו או לסלק את התחייבויותיו במהלך העסקים הרגיל.

- ציון, שהדו"חות הכספיים אינם כוללים התאמות בדבר אפשרות מימוש הנכסיים וסילוק ההתחייבויות בערכים הנקובים בדו"חות הכספיים, וכן אינם כוללים התאמות בדבר סיווגם של הנכסיים וההתחייבויות שתחיינה דרושות אם לא יוכל הגוף המבוקר להמשיך להתקיים כעסק חי.

במקרה שבו ניתן גילוי נאות למצב העסק בדו"חות הכספיים, הרי שאין עוד צורך כפי שנדרש בעבר, בהסתייגות או בהמנעות. על מבקר החשבונות יהיה רק להוסיף פסקת הבהרה נוספת משלו המפנה את תשומת לב חקורא לבאור המתאיס בדוח"ות הכספיים. יתרה מזאת, מבקר החשבונות צריך לציין במפורש את המליס: "מבלי לסייג את הוות דעתי, אני מפנה...". רק אם הגיע המבקר למסקנה כי הגילוי שניתן בדו"חות הכספיים איננו נאות, יסייג את הוות דעתו, או אף ייתן הוות דעת שלילית בגלל היעדרו של מידע זה.

במקרה החמור יותר שבו מגיע המבקר למסקנה שהגוף המבוקר יחדל מלחתקיים בעתיד הנראה לעין, הנחת העסק החי, עליה התבססו הדו"חות הכספיים איננה נכונה. אם כתוצאה מכך הדו"חות הכספיים הינם מטעיס, על המבקר להוות עליהם הוות דעת שלילית. בכל מקרה אחר עליו לחסתייג. הטיפול במקרה זה הינו זהה הן בגילוי הדעת הבינלאומי המקורי והן בזה המעודכן.

כפי שראינו, קיים דמיון רב בין הנחיות גילוי הדעת הבינלאומי ובין גילוי הדעת האמריקאי §59.sas. יחד עם זאת, עדיין קיימים מספר הבדלים :

(א) בניגוד לגילוי הדעת האמריקאי הדוגל בגישה האקטיבית, הרי שחדרישה בגילוי הדעת הבינלאומי היא, כי בתכנון ובביצוע נוהלי הביקורת ובעת הערכת הממצאים, על המבקר להיות ערני (alert) לאפשרות שהנחת העסק החי, על פיה נערכו הדו"חות הכספיים, אינה נכונה. רק אם מתעורר ספק ביחס להנחה זו, יהיה על המבקר לאסוף ראיות מספיקות על מנת לבסס או להסיר ספק זה.

ב) בעוד גילוי הדעת האמריקאי דורש ספק מהותי (Substantial doubt) בדבר יכולת העסק להמשיך כעסק חי, הרי שגילוי הדעת הבינלאומי מסתפק בספק רגיל. כלומר, אם המבקר הגיע למסקנה כי שאלת המשך קיומו של הגוף המבוקר כעסק נמשך לא יושבה, עליו לתת לכך גילוי נאות הן בדו"חות הכספיים והן בדו"חות המבקרים. בגילוי הדעת האמריקאי לא ניתנה הגדרה מדויקת של מהותיות, והיא נתונה לשיקול דעתו הסובייקטיבי של כל רואה חשבון.

ג) גילוי הדעת האמריקאי החדש שינה את החתייחסות להנחת העסק החי מגישה חשבונאית הבוחנת את יכולת הכיסוי של הנכסים, לגישה כלכלית הבוחנת את יכולת קיום הפירמה, גם אם יכולת הכיסוי של הנכסים אינה מוטלת בספק. הגישה שנקטת בגילוי הדעת הבינלאומי איננה ברורה וחד משמעית. סעיף 14 לגילוי הדעת קובע כי:

"If the auditor determines that the going concern question are not resolved"...

מעניין להשוות נוסח זה עם הנוסח המופיע בהצעה לגילוי דעת שפורסמה שנתיים קודם לכן. סעיף 18 לאותה הצעה לגילוי הדעת קבע כי:

"If the auditor concludes that significant uncertainties exist about recoverability, classification and amounts in the financial statement".

מהשוואה זו עולה, כי גילוי הדעת איננו מחייב קיומו של ספק מהותי. כמו כן, אין גילוי הדעת דורש בחינת יכולת הכיסוי של הנכסים וסווגם, אלא מסתפק בקיומו של סימן שאלה לגבי עתידה של החברה. ואולם מנוסח סעיף 4 לחוות הדעת הבינלאומית המעודכנת, נראה כי שאלת העסק החי הינה עדין שאלה חשבונאית.

If the assumption is unjustified, the entity may not be able to realize its assets at the recorded amount, and there may be changes in the amounts and dates of maturities of liabilities. As a consequence, the amounts and classification of assets and liabilities in the financial statements may need to be adjuste...

ניתן לסכם ולומר, כי גילוי הדעת הבינלאומי המעודכן IAG#23, אכן צעד כבדת דרך אחר גילוי הדעת האמריקאי ה- SAS#59, בקובעו כי הטיפול הנאות של רואה החשבון במקרה של אי ודאות בדבר חיותו של העסק הינו באמצעות פסקת הבהרה ולא באמצעות הסתייגות. יחד עם זאת, גילוי הדעת הבינלאומי איננו חד משמעי כמו האמריקאי, בנושא גישתו של רואה החשבון לבחינת הנחת העסק החי. גילוי הדעת מעדיף להשתמש בביטויים כמו ערנות (alert to) או שאלת העסק החי (going concern question are not resolved).

4. בריטניה

השינויים שחלו בגישה האמריקאית והבינלאומי לא השפיעו על הגישה הקיימת כיום באנגליה (ושאומצה גם באוסטרליה וניו זילנד), אשר ממשיכה להעדיף את הדרך הפאסיבית ואת הטיפול בדרך של הסתייגות או המנעות. גישה זו באה לידי ביטוי בהנחיה של אגודת רואי החשבון האנגלית בשם "שיקולי המבקר בקשר לעסק החי"¹⁹¹ - שפורסמה באוגוסט 1985.

הנחיה זו מתבססת על הגישה החשבונאית שלפיה על מבקר החשבונות הבא לבחון את הנחת העסק החי, לשקול את מידת הכיסי והסיווג של הנכסים והתחייבויות ואת האפשרות להוצרותם של התחייבויות חדשות באם תפסיק החברה לפעול כעסק חי. לדוגמא, ייתכן שיווצר צורך בהפרשות או מחיקות ביחס למלאי ולחייבים, סיווג מחדש של התחייבויות לזמן ארוך שחופכות למידיות, וכן הערכת מחדש של נכסים על בסיס ערכי שוק. כאשר לא ניתן באופן מעשי לכמת במדויק את ההתאמות שהיו דרושות אילו לא נערכו הדוחות הכספיים על בסיס עסק חי, על המבקר להבחיר בחוות דעתו את ההשלכות שעשויות להיות לכך על הדוחות הכספיים.

כאשר המבקר מגיע למסקנה כי אי הודאות בקשר לתקפות של הנחת העסק החי משפיעה באופן מהותי על התמונה המשתקפת מתוך הדוחות הכספיים, עליו להסתייג בחוות דעתו.

מהותיות צריכה להבחן במונחים של מידת ההתאמות שצריכות להעשות בדוחות הכספיים במקרה שהנחת העסק החי אינה מתקיימת. דו"ח המבקר צריך להתייחס לחנחת העסק החי, מידת אי הודאות ומידת ההתאמות שיש לבצע בדוחות הפיננסיים.

כאשר אי הודאות ביחס לתקפות הנחת העסק החי הינה כת בסיסית (fundamental) כך שכל חוות דעת תהיה בלתי אפשרית, על המבקר להמנע ממתן חוות דעת (ס' 29). ההנחיה אף מרחיקה לכת יותר בקובעה (ס' 30) כי במקרים נדירים, כאשר ישנן ראיות חזקות ביותר המצביעות על כך שהחברה לא תוכל להמשיך בעסקיה, על המבקר לתת חוות דעת שלילית או הסתייגות (except for) - תלוי בחיקף ההתאמות הנדרשות.

בדומה לדרך הטיפול שראינו בארה"ב ובקנדה, גם ההנחיה באנגליה קובעת (סעיף 31), כי כאשר ישנה אי ודאות משמעותית (significant) לגבי יכולת העסק להמשיך בפעילותו, יש לגלותה בדו"חות הכספיים, וזאת גם אם אין ציפיות שעובדה זו תשפיע מהותית על ערכי הנכסים וההתחייבויות ועל סווגם. כאשר אין גילוי כזה, על המבקר לתתייחס לכך בחוות דעתו (לשם השוואה, גילוי הדעת האמריקאי ממליץ לשקול בכל מקרה של ספק מהותי (substantial doubt) - בין אם יש גילוי בדו"ח הכספי בדבר אי הודאות ובין אם לאו - מתן "פיסקת הבהרה" נוספת בדו"ח המבקר על מנת להדגיש עוד יותר את הספק בדבר עתיד החברה).

גם בהגדרת טווח הזמן העתידי הנראה לעין, גישת גילוי הדעת האנגלי הינה מעט יוצאת דופן, ולפיה טווח הזמן צריך להיבחן בהתאם לנסיבות הספציפיות בכל חברה. גילוי הדעת קובע שבאופן רגיל תבדיקה צריכה לתתייחס לתקופה של מינימום שישה חודשים מתאריך דו"ח המבקרים או שנה אחת לאחר תאריך המאזן, כמאוחר שבהם. כמו כן, קובע גילוי הדעת, כי יש להתחשב גם בארועים משמעותיים שיתרחשו או עשויים להתרחש מאוחר יותר.

לסיכום, כל גילויי הדעת יוצאים מההנחה הבסיסית כי חובת ההצגה הנאותה וחגילוי המלא מוטלת על התנהלה, ולכן עליה מוטלת החובה לגלות כל סטייה מהכללים החשבונאיים המקובלים בדו"חות הכספיים. נוסף לכך, סבורים כל גילויי הדעת, כי רק לעיתים רחוקות מפסיקה החברה לפעול מבלי שיהיו לכך סימנים מוקדמים. סימנים אלו יכולים להינתן בצורות רבות וחשיבותם שונה ממקרה למקרה, לפי נסיבותיו המיוחדות. יחד עם זאת, קיימים הבדלים משמעותיים בין גילויי הדעת השונים הבאים לידי ביטוי במספר מישורים:

(1) גישת המבקר לנושא העסק החי - בעוד שגילויי הדעת האנגלי והקנדי מצדדים בגישה פאסיבית מצד מבקר החשבונות, הרי שגילויי הדעת האמריקאי החדש מעדיף דוקא את הגישה האקטיבית, שעל פיה בכל מקרה צריך המבקר לחקור את נושא העסק החי ולא רק כאשר מתעוררים סימני שאלה וספיקות בנושא זה, אלא כחלק מתהליך שיגרתי של ביקורת בחברה. גילויי הדעת הבינלאומי דורש מהמקור ערנות בנושא זה.

(2) התנייחות גילויי הדעת לעקרון העסק החי - בעוד שגילוי הדעת האנגלי בוחן את עקרון העסק החי מנקודת מבט חשבונאית יותר, דהיינו מידת ההתאמה של ההצגה בדו"חות הכספיים לאור אי הודאות בקשר לעתיד החברה, הרי שגילויי הדעת האמריקאי יוצא מגישה כלכלית ודורש ממבקר החשבונות להעריך אם קיים ספק מהותי בדבר המשך קיומו של העסק כעסק חי, וזאת אף אם יכולת הכיסוי של הנכסים וסיווג ההתחייבות אינם מוטלים בספק. גם בנושא זה גילוי הדעת הבינלאומי העדיף ניסוח לא חד משמעי כאשר הוא מתייחס לבחינתה של הנחת העסק החי. לא ניתן להסיק בבירור מגילוי הדעת הבינלאומי אם יש להפעיל קריטריונים חשבונאיים או כלכליים בבחינת ההנחה.

(3) מתכונת ההתנייחות בדו"ח המבקרים - ספק המתעורר בקשר להנחת העסק החי יכול לבוא לידי ביטוי בצורות שונות בדו"ח הכספי ובדו"ח המבקרים. יש להבחין בין שני מצבים :

(א) הגילוי הניתן בדו"חות הכספיים הינו נאות ומשקף את מצב החברה מבחינת הנחת העסק החי.

במקרה כזה דורש גילוי הדעת האמריקאי, כי אם הספק בדבר הנחת העסק החי הוא מהותי אך קיימת תוכנית הנהלה להתמודד עם חוסר הודאות, אזי יש לשקול הוספת פיסקת הבהרה נוספת גם בדו"ח המבקרים. כאשר הספק הוא מהותי על אף קיומה של תוכנית ההנהלה, גילוי הדעת מחייב הוספת פיסקת הבהרה נוספת גם אם הגילוי הקיים בדו"ח הכספי הינו נאות.

גילוי הדעת הבינלאומי איננו דורש מהותית, אלא בהינתן הגורמים המקלים. רק אם, על אף קיומם של גורמים מקלים, עדיין קיימים ספקות בדבר המשך קיומו של הגוף המבוקר, יש לחוסף פיסקה בדו"ח המבקרים המפנה לבאור המתאים בדו"ח הכספי.

לפי גילוי הדעת הקנדי, יש להסתפק בגילוי חנאות שניתן בדו"חות הכספיים ואין צורך לחוסף מידע נוסף כלשהו בדו"ח המבקרים.

לעומת זאת, הגישה האנגלית הינה קיצונית לצד השני וקובעת, כי גם אם הגילוי בדו"ח הכספי הינו נאות, אך קיים ספק אשר עשוי להשפיע מהותית על התמונה המשתקפת מהדו"חות הכספיים על המבקר להסתייג בחוות דעתו.

(ב) כל גילויי הדעת קובעים שכאשר הגילוי הניתן בדו"חות הכספיים אינו נאות, על מבקר החשבונות לחסתייג. כמו כן, כאשר ישנן ראיות חזקות במיוחד המצביעות על כך שהחברה לא תוכל להמשיך בעסקיה, והיא בכל זאת מבססת את דוחותיה על הנחת העסק החי, וכתוצאה מכך נראה למבקר כי הדו"חות מטעים, הרי אז עליו לתת חוות דעת שלילית.

הפרק הבא יבחן כיצד משתלבת הגישה הישראלית חמוצעת במגוון הגישות הקיימות כיום בעולם.

פרק ו': המצב בישראל - המצוי והרצוי

1. ההנחיות המקצועיות בישראל

בישראל, כאמור, אין עדיין גילוי דעת מחייב בנושא זה, ולכן לאור חוסר תמימות הדעים בין גילויי הדעת בעולם, נשאלת השאלה כיצד ינהג רואה החשבון בישראל?

תקן דיווח מספר 11 של לשכת רואי חשבון בישראל קובע: "דו"ח המבקר יציין כי: "הדין וחשבון הכספי משקף באופן נאות בהתאם לכללי החשבונאות המקובלים...". בהמשך קובע תקן 12 - כי אם אין באפשרותו של מבקר החשבונות לדווח כאמור בתקן מס' 11 יסתייג או ימנע לפי המקרה.

בשלב מאוחר יותר פירסמה הלשכה הנחיות המבהירות כי אחד מ"העקרונות החשבונאיים המקובלים" הוא ש- "הדו"ח הכספי יבטא את מצב המפעל ופעולותיו כעסק ממשיך". מכאן ניתן להסיק, כי כאשר אין באפשרותו של רואה החשבון לדווח בהתאם להנחת העסק החי עליו להמנע או להסתייג. תימוכין לדעה זו ניתן למצוא גם בסעיף 18 של גילוי דעת מספר 2 בדבר הסתייגויות וחימנעויות בדו"ח מבקר החשבונות, הקובע כי על המבקר להמנע בחוות הדעת, המנעות חלקית או כללית, כשלא קיבל את הידיעות הדרושות לו כדי לחערך את תוצאותיו של ארוע העשוי להשפיע על המצב הכספי של החברה.

במהלך השנים מאז פירסום גילוי דעת 2 חלו תמורות רבות בשטח הביקורת ובחקיקה, וכן פורסמו מספר גילויי דעת חדשים בעולם וביניהם הפרסום של הפדרציה הבינלאומית של רואי החשבון (IFA). פירסומים אלה הביאו בארץ לאימוץ גילוי דעת 49 שהחליף את גילוי דעת 2 של הלשכה. ההנחה שעמדה בבסיס גילוי הדעת החדש היא, שתפקידו של המבקר הוא לחוות דעתו על הדו"חות הכספיים המבוקרים בכללותם. פועל יוצא של שינוי זה הינו ביטול האפשרות של שימוש בהמנעות חלקית (Piecemeal opinion).

לעניינו, חשוב הנוסח שנקבע בגילוי דעת 49 לטיפול במצבים של אי ודאות. גילוי הדעת קובע כי אם אי הודאות המתייחסת לנתונים מסוימים הינה מחותית, אך לא עד כדי השפעה על הדו"חות הכספיים בכללותם, ניתן להסתפק בהסתייגות שתהיה בנוסח "כפוף ל...". כאשר אי הודאות מחותית עד כדי השפעה על הדו"חות הכספיים בכללותם יימנע רואה החשבון ממתן חוות דעת. ואולם, גילוי דעת זה החזיק מעמד זמן קצר בלבד. ההתפתחויות בעולם גרמו לעידכנו של גילוי דעת 49 הישראלי. בארה"ב החלה, כאמור, מודעות גדולה יותר לטיפול ב"פער הצפיות" בין המבקר והמשתמשים, ובעקבותיו ביטל sas#58 כליל את האפשרות להסתייגות בנוסח "כפוף ל...". (subject to). במקום מתכונת ההסתייגות שבוטלה, נדרש המבקר להוסיף פיסקת הבהרה בלבד המתארת את אי הודאות ומפנת את הקורא לביאור בדו"חות הכספיים המתאר בפירוט רב יותר את אי הודאות. מטרת ההבהרה הינה לשמש כאות אזהרה לקורא לעצס קיום אי הודאות.

האיפ"ק צעד בעקבות המקצוע בארה"ב ושינה באוקטובר 1989 את ההנחיה הבינלאומית בעניני ביקורת IAG#23. ההנחיה המעודכנת הרחיקה לכת אף יותר וקבעה כי על מנת להבהיר מפורשות כי אין המדובר בהסתייגות צריכה פסקת המידע בדבר אי הודאות להתחיל במשפט: "מבלי לסייג את חוות דעתנו הנ"ל, אנו מפניס את תשומת הלב ל...".

גילוי דעת 54 אימץ במלואו את גילוי הדעת הבינלאומי ותיקן בכך את גילוי דעת 49. על פי הגישה הנ"ל אין לראות עוד במצב של אי ודאות לכשעצמו סיבה המחייבת המנעות או הסתייגות בדו"ח המבקר, שכן זו נועדה להצביע על חריגה מכללי חשבונאות ומהכללים לדווח כספי או על הגבלה בהיקף הביקורת. כל עוד מצב של אי ודאות, על השלכותיו, קיבל ביטוי נאות בדו"חות הכספיים, על פי כללי חשבונאות מקובלים, יש לראות את הדו"חות כמשקפים באופן נאות את מצבו הכספי של המבוקר ואת תוצאות פעולותיו.

על פי הגישה החדשה, במקרה שקיימת אי ודאות שלתוצאותיה עשויה להיות השפעה משמעותית על הדו"חות הכספיים, דרך ההתייחסות בדו"ח המבקר תהיה על ידי הפניית תשומת הלב לאותה אי ודאות בדו"ח המבקרים ולא על ידי הסתייגות או המנעות.

ספק לגבי יכולתו של העסק לחמשיך ולפעול כעסק חי הינו מקרה פרטי של אי ודאות וניתן היה לטפל בו עקרונית בדרך של פסקת הבהרה. ואולם, בשל חשיבותו הוחלט בארה"ב להקדיש לנושא הנחת העסק החי גילוי דעת נפרד. גם גישה זו אומצה בארץ, ובימים אלה פורסמה הצעה לגילוי דעת חדש בדבר העסק החי (ראה נספח 1) ולהלן עקרונותיה:

הטיפול בדו"ח המבקר	המקרה
נוסח אחיד (מומלץ לשקול מתן פיסקת הבהרה) הסתייגות או חו"ד שלילית	(1) למרות קיומם של סימני אזהרה הרי שההנחה של העסק החי נאותה בגלל קיומם של גורמים מקלים (בעיקר תוכניות הנהלה): א. ניתן גילוי נאות בדו"חות הכספיים ב. לא ניתן גילוי נאות בדו"חות הכספיים
פיסקת הבהרה הסתייגות או חו"ד שלילית	(2) הספקות בדבר המשך קיומו של הגוף המבוקר כעסק חי נשארו בעינם (למרות הגורמים המקילים): א. ניתן גילוי נאות בדו"חות הכספיים ב. לא ניתן גילוי נאות בדו"חות הכספיים
הערכת הנכסים על בסיס ערכי המימוש + הבהרה כי העסק בחיסול הסתייגות או חו"ד שלילית הסתייגות או חו"ד שלילית	(3) הגוף המבוקר אינו יכול להמשיך בעתיד הנראה לעין בפעולתו העסקית. א. ניתן גילוי נאות בדו"חות הכספיים ב. לא ניתן גילוי נאות בדו"חות הכספיים
	- דו"חות פירוק - דו"חות כעסק חי ב. לא ניתן גילוי נאות בדו"חות הכספיים

ההצעה החדשה הולכת בעקבות הגישה הבינלאומית והגישה האמריקאית ואינה רואה עוד באי הודאות עילה מכרעת להסתייגות או להמנעות אלא מסתפקת בתבהרה ובגילוי נאות. חוות הדעת במקרה זה נחשבת לבלתי מסוייגת.

נוסף לכך, ההצעה בדומה לגילוי הדעת הבינלאומי, אינה דורשת שאי הודאות בדבר הנחת העסק החי תהיה מהותית וזאת בשונה מגילוי הדעת האמריקאי (SAS#59) שדורש "substantial doubt" ומגילוי הדעת האנגלי הדורש שאי הודאות "materially affects...". במילים אחרות, לפי ההצעה הישראלית יש לתת גילוי נאות לפחות בדו"ח הכספי גם כאשר הספק בהמשך קיום העסק הוא קל. במקרה כזה גם מומלץ לשקול מתן הבהרה נוספת בדו"ח המבקר, ואולם כאשר הספק מהותי יותר גילוי הדעת מחייב, כאמור, בנוסף לגילוי בדו"ח הכספי גם התייחסות בדו"ח המבקר.

נציין, כי פרשנות המונח "מהותיות" בגישה האמריקאית והאנגלית שונה. בעוד שמבחן המהותיות בגישה האמריקאית הוא בנושא אי הודאות בנוגע לעתיד העסק, הרי שהמהותיות באנגליה נבחנת על פי מידת ההתאמות שיידרשו בדו"חות הכספיים במידה ויש צורך להציגן על בסיס השונה מהנחת העסק החי.

ניתן לומר, כי ההצעה הישראלית מבחינה בין שני שלבים של קבלת החלטות על ידי המבקר:

- (1) החלטה במישור הכלכלי - דהיינו, מהם סיכוייו של הגוף המבוקר להמשיך בפעילותו העסקית בעתיד הנראה לעין.
- הטיפול במקרה זה הינו באמצעות הבהרה בדו"ח הכספי או בחוות הדעת של המבקר.

- (2) החלטה במישור החשבונאי - האם הדו"חות הכספיים משקפים באופן נאות את מצבו הכלכלי של העסק לאור ההחלטה שהתקבלה בשלב הקודם.
- הטיפול במקרה זה הינו באמצעות הסתייגות או הו"ד שלילית.

לדעתנו, הפרדה זו ודרך הטיפול בה רצויים ומשקפים את המציאות, שכן הדרישה להסתייגות ולהכפפת חוות דעת המבקר בכל מקרה של אי ודאות היא דרישה שאינה מתקבלת על הדעת. כאשר קיימת אי ודאות בדבר המשך קיומו של העסק נדרש רואה החשבון להבהיר את המצב באמצעות מסר ברור ולא לברוח ממנו בדרך של הסתייגות או המנעות. נוסף לכך, יתכן שעצם ההתייחסות לאי הודאות בדרך של הסתייגות ("כפוף ל...") אומרת, שכאשר הוות הדעת חלקה, פירוש הדבר שלא קיימת אי ודאות, וברור שאין הדבר משקף את המציאות הכלכלית שאי הודאות היא חלק אינטגרלי ממנה.

רק כאשר הגילוי בדבר אי הודאות איננו נאות, הבעיה אכן הופכת להיות חשבונאית, ובמקרה זה אין המבקר יכול לאשר בחוות דעתו כי הדו"חות משקפים את מצב החברה באופן נאות, ולכן עליו להסתייג או אף לתת חוות דעת שלילית.

ההצעה הישראלית קובעת גם, כי "עתיד הנראה לעין" משמעו בנסיבות רגילות תקופה שלא תעלה על שנה מתאריך הדו"חות הכספיים. עובדה זו יכולה לסייע בידי רואה החשבון, שכן תאריך החתימה על הדו"חות בעיקר בחברות פרטיות, עשוי להיות במקרים מסויימים סמוך מאוד לתאריך יעד זה. סמיכות זו אמורה לחקל על המבקר בטיפולו בענין אי הודאות. מאידך, יתכנו בהחלט מצבים בהם הסכנה הינה מעבר לאופק של שנה, ואז נשאלת השאלה - האם רואה החשבון אמור לשתוק רק משום שגילויי דעת מגדירים טווח של שנה בלבד?

2. הפרקטיקה בישראל

הצעת גילוי הדעת הישראלי בדבר "העסק החי" טרם אושרה והיא עדיין אינה מחייבת ולכן מעניין לבחון כיצד פעלו רואי החשבון בארץ, כאשר התעוררה בעיה של אי ודאות בדבר המשך קיומו של העסק, וכיצד פועלים כיום רואי חשבון לאחר פירסום ההצעה.

בנספח 4 לעבודה מפורטת רשימה של 30 חברות ציבוריות שהגיעו לסוף דרכן ובשל כך מניויתיהן נמחקו מהמסחר בבורסה במהלך השנים 1985-1991. לחלן התייחסות רואי החשבון בדו"ח הכספי האחרון שהוגש לפני המחיקה:

מספר החברות	אחוזים	
16	54	חוות דעת חלקה
9	30	הסתייגות
1	3	המנעות חלקית
2	7	המנעות כללית
1	3	חוות דעת שלילית
1	3	בסיס ערכי מימוש
30	100	
=	=	

מנתונים אלה עולה, כי בכמחצית מהחברות ניתנה חוות דעת חלקה זמן קצר בלבד לפני שהחברה הגיעה לסוף דרכה. ברוב המקרים, יישום מודל ההישרדות של אלטמן יכול היה לחזות די בנקל את סופה של החברה, שכן רוב חמדדים (חון חוזר, הון עצמי, רווח תיפעולי) נמצאו שליליים. עובדה זו מבטאת יותר מכל את "פער הצפיות" הידוע. מאידך, הפתרון המוצע כרצוי טרם הפך למצוי, ולמעשה בפועל, אף מבקר שהתייחס לנושא לא הסתפק במתן פיסקת הבהרה בלבד אלא הסתייג או נמנע בשל אי הודאות. בחברה אחת (לנדקו רובינשטיין) סבר רואה החשבון כי מבחינתו סופה של החברה הינו קרוב לודאי, ולכן יש להציג את הדו"חות הכספיים על בסיס ערכי מימוש ולא תחת הנחה שלעסק חי, כפי שהציגה החברה. בשל כך נתן המבקר חוות דעת שלילית ולפיה "הדו"חות הכספיים המצורפים אינם משקפים באופן נאות את מצב העסקים של החברה"...

עד שנת 1985 חיתה מודעות המבקר לשאלת העסק החי נמוכה ביותר וההתייחסות לנושא זה בדו"ח המבקר היתה נדירה ביותר. כך למשל, כאשר ניתנה לראשונה הסתייגות בנושא בדו"חות חברת "מאגרי טכנולוגיה" זכה הדבר לכותרות ראשיות בעתונות. במהלך חשנים חלה החמרה בהתייחסותם של מבקרי החשבונות למצב של ספק בהנחת העסק החי וגם האקלים העסקי השתנה.

השנים 1988-9 שאופיינו כשנות מיתון במשק הישראלי הוו תפנית חשובה בהתייחסות מבקר החשבונות. מתוך שמונה חברות שנמחקו בשנת 1988 מהמסחר רק לשלוש חברות ניתנה חוות דעת חלקה. ("עפר וסלע", "אינקובה" ו"שנהר" שחגיעו לסוף דרכן). בשלושת המקרים ניתנה חוות הדעת החלקה על הדו"חות הכספיים האחרונים שפורסמו לפני מועד חמיקה.

במאי 1988 נכנסה חברת "אורן מבניס פתוח והשקעות" שעסקה בהשכרת מבני תעשייה ומסחר לפרוק זמני ומונה לה כונס נכסים. בדו"ח הכספי האחרון שחוגש כחצי שנה קודם לכן נמוע המבקר מלהביע דעה על חלק מסעיפי הדו"ח. בחוות דעתו מציין המבקר כי -

"בחתיאם לדו"חות הכספיים צברה החברה, לתאריך המאזן, גרעון בהון העצמי בסך של 172 אלף ש"ח. קיימת איפוא אי וודאות בדבר המשך פעילותה של החברה כ"עסק ממשיך"; יכולתה של החברה לפעול כ"עסק ממשיך" תלויה, בין היתר, ברכישת מניות בחברה על ידי משקיעים אשר יתכן ויגיעו להסדר עם נושי החברה וכן בכך שהחברה תגיע לפעילות רווחית. בדו"חות הכספיים לא נעשו כל חתאמות בקשר עם הסווג והערכיס של סכומי חנכסיס וההתחייבויות אשר ייתכן וידרשו אס חחברח אכן לא תוכל לחמשיך כ"עסק ממשיך". אנו נמנעים מלחוות דעת על הסעיפים הבאים מאחר ו... (ההדגשה שלנו).

בשלושה מיקריס נוספיס ("אליאנס", "גלי זוהר" ו"ליגת" שנכנסו לפירוק) הרחיקו לכת מבקרי החשבונות אף יותר ונמנעו מלחוות דעה על הדו"חות בכללותם.

בניגוד לטיפול לא אחיד באי הודאות סביב הנחת העסק החי שאפיין שניס קודמות, הרי שבשנת 1989 העדיפו רוב המבקרים לאמץ את נוסח החסתייגות שהומלץ בגילוי הדעת הבינלאומי כדלקמן :

"כמשתקף מהדו"חות הכספיים לחברה גרעון בהון ליוס..." בסך של... וגרעון בהון חוזר לאותו תאריך בסך של... כתוצאח מכך, קיימת אי ודאות בדבר המשך קיומה של החברה כעסק נמשך. בדו"חות הכספיים לא נכללו כל התאמות לגבי הערכיס והסווג של סכומי חנכסיס וההתחייבויות אשר יתכן והיו נדרשות אס חחברח לא תוכל לחמשיך ולפעול כעסק נמשך. לדעתנו, כפוף להתאמות אשר היו עשויות להידרש...".

הפעם הראשונה והיחידה שבה ניתנה חוות דעת שלילית על הדו"חות הכספיים היה באלו של חברת "לנדקו רובינשטיין" לשנת 1989. בחוות הדעת (של רואי החשבון "קסלמן וקסלמן") נאמר כי "דו"חות הכספיים המצורפים ערוכים על פי כללי חשבונאות מקובלים בחנתה של "עסק חי" ולא על בסיס ערכי מימוש כנדרש ממצבה של החברה והחברות הבנות שלה, כמפורט לעיל. לאור האמור לעיל, הדו"חות הכספיים המצורפים אינם משקפים באופן נאות את מצב העסקים של החברה...". נדגיש, כי מקרה זה שונה מהמקרה הקלאסי של אי ודאות, שכן לדעת מבקר החשבונות (השונה מדעת הנחלת החברה) קיימת ודאות כי העסק בחיסול ויש לחציג דו"חות הכספיים על בסיס ערכי מימוש.

להלן טבלה המסכמת את ההתפתחות שחלה בשנים האחרונות בחוות דעת המבקרים על הדו"חות הכספיים האחרונים שלפני מחיקת מניות החברה מהמסחר:

התייחסות המבקרים בדו"ח הכספי האחרון לפני תמחיקה של המניות

מהמסחר

שנת	חו"ד	המנעות	המנעות	חו"ד	שנת
תמחיקה	חלקה	הסתייגות	חלקית	חלקה	תמחיקה
סה"כ	שלילית	כללית	שלילית	שלילית	סה"כ
1985	2				2
1986	5	1			6
1987	1				1
1988	3	2	1		8
1989	2	5	1	1	9
1990	3	1			4
	16	9	1	1	30
==	==	==	==	==	==

מעניין לציון, כי לאחרונה בעקבות ביצוע ההסדר הפיננסי המקיף בקבוצת כור תעשיות הסיר רואה החשבון של החברה ("קסלמן וקסלמן") את הסתייגותו מאי הודאות באשר להמשך קיומה של כור כעסק חי.

נוסף לכך, בתחילת 1991 יושם לראשונה גילוי הדעת הבינלאומי המעודכן לגבי דו"ח המבקרים של חברת "מפעלי מתכת קדמני". בפיסקת ההפניה נאמר: "מבלי לסייג את חוות דעתנו הנ"ל, אנו מפנים את תשומת הלב לנושאים הבאים...".

החברה מצויה כיום בתהליך הבראח שטרם נסתיים.

מניתוח הנתונים המובאים בנספח 4 עולה, כי רק בשנת 1988 החלה מודעות בקהילת רואי החשבון לנושא זה של אי ודאות לגבי עתיד העסק. כמו כן נראה ככל שמשדר רואי החשבון המטפל בחברה הינו גדול יותר וככל שמועד הדו"ח הכספי קרוב יותר ליום המחיקה, כך הופכת התייחסותו של רואה החשבון לחמורה יותר.

לסיכום נראה, כי המעבר לטיפול אחיד בנושא זה שיתבסס על גילוי נאות וחבהרות ברורות הן בדו"חות הכספיים והן בדו"ח המבקר יביא תרומה גדולה ומשמעותית יותר הן לדו"חות עצמן והן למעמדו של רואה החשבון, שהעדיף עד כה להתכסות תחת הכסות של הסתייגות או המנעות או התעלמות בדרך של חוות דעת "חלקה".

פרק ז': שיקולי המבקר ומחירי טעויותיו

1. גישת המבקר לנושא העסק החי

כפי שראינו בפרקים הקודמים, לא קיימת תמימות דעים בחוגי המקצוע בעולם לגבי חובותיו ואחריותו של רואה החשבון לחשוף מצבי מצוקה של חברות מבוקרות, ולמתן גילוי על כך בדו"ח המבקרים. אחת משאלות המפתח בקשר לחובותיו של רואה החשבון לגבי עקרון העסק החי היא - האם גישתו לנושא צריכה להיות אקטיבית או פאסיבית?

גישה אקטיבית - משמעותה שעל מבקר החשבונות לתקור ולברר בצורה נמרצת בכל משימת ביקורת בחברה מבוקרת - האם ההנחה בדבר העסק החי מתקיימת במבוקר אם לאו.

גישה פאסיבית - משמעותה שמבקר החשבונות יוצא מההנחה שהעסק ימשיך כעסק חי, אלא אם מגיע לידיעתו מידע המטיל ספק בכך. רק אז עליו להרחיב בדיקותיו ובירוריו בנושא.

היתרונות של שתי הגישות הן:

גישה פאסיבית: לביקורת יוקדשו פחות משאבים, דבר שעשוי להקטין את שכר הטירחה, המהווה יתרון חשוב בעיקר ללקוחות קטנים. הלקוח עלול גם להתנגד לבדיקות כאלה, במיוחד לאור העובדה כי ללקוחות קטנים אין תחזיות שניתן לספקם למבקר, ובוודאי שאין זה תפקידו של רואה החשבון להכינם.

גישה אקטיבית - הגישה הפאסיבית משאירה מקום רב למקריות בלבד והינה סוביקטיבית מדי. אחרי הכל אין הסכמה בין מבקרי החשבונות לגבי משמעותם של סימני האזהרה והערכתם. מה שעלול להראות בעיני רואה חשבון אחד כסימן לסכנה לחמשך קיומו של העסק, עשוי להראות בעיני חברו כסימן של מדיניות נבונה ומבוססת של החתהלה. לדעת מצדדי הגישה האקטיבית הרי שהעלות הנוספת של גישה זו אינה כה גבוהה, שכן, רוב שלבי הבדיקה המתבקשים בגישה זו כלולים בלאו הכי בעבודת הביקורת השיגרתית הכוללת - הפרשות לירידת ערך ציוד ומלאי, הפרשה להתחייבויות תלויות וכו'.

מתוך ניתוח הפרסומים בחו"ל עולה, כי בעוד שגילויי הדעת האנגלי והקנדי יוצאים מהגישה הפאסיבית, הרי שהגישה האמריקאית, שדגלה בעבר בגישה זו, שינתה כיוון לגישה האקטיבית. גילוי הדעת הבינלאומי דורש מרואה החשבון "ערנות".

למרות הגישות השונות, הרי שמבחינה מעשית ההבדל בתוצאות לא יהיה בדרך כלל משמעותי. מעטים הם המקרים שאי הודאות תתגלה רק בגישה האקטיבית ואילו בגישה הפאסיבית עתיד העסק נראה ורוד. לדעתנו, יחד עם זאת, קביעת הגישה הינה בגדר הצהרת כוונות מצד הלשכה לגבי חשיבות שיש לייחס לנושא זה במהלך הביקורת. פרסום גילוי דעת מיוחד לנושא העסק החי על ידי לשכת רואי חשבון והצהרה כי הביקורת בנושא זה צריכה להיות אקטיבית תעביר היטב את המסר בדבר חשיבות הנושא, ובדבר האחריות המוטלת על מבקר החשבונות להתריע כאשר קיים ספק בדבר עתידו של הגוף המבוקר.

2. סוגי הטעויות של רואה החשבון, שכיחותן ועלותן

מבקר החשבונות המחווה דעתו לגבי דרך הצגת הדו"חות הכספיים של עסק שעתידו מוטל בספק עלול לטעות באחד משני סוגי טעויות:

טעות מסוג ראשון - כאשר ניתנה חוות דעת חלקה והחברה התמוטטה לאחר מכן.

טעות מסוג שני - כאשר ניתנה חוות דעת מסוייגת בעניין העסק החי ולאחר מכן מתברר שהחברה המשיכה בפעילותה.

ממחקר שערך אלטמן בארה"ב^[5] ההסתברויות לטעויות מסוג ראשון ושני הינן כדלקמן:

ח ו ו ת ד ע ת ה מ ב ק ר		
<u>חוות דעת "חלקה"</u>	<u>הסתייגות מעקרון העסק-החי</u>	<u>תוצאה אמיתית</u>
טעות מסוג 1 (52%)	(48%)	פשיטת רגל
(25%)	טעות מסוג 2 (75%)	אין פשיטת רגל

אחד מן הגורמים החשובים לקביעת הגישה בה ינקוט מבקר החשבונות בעת מתן חוות דעתו הוא העלויות הנובעות מטעויותיו:

טעות מן הסוג הראשון

מהטבלה לעיל עולה, כי הסתייגותם של מבקרי החשבונות הוכיחו דיוק של 48%. כלומר, ביתר 52% ממקרי פשיטת הרגל שגו המבקרים בטעות מסוג 1. זוהי טעות בעלת תדירות גבוהה שמחירה עלול להיות כבד הן למבקר והן לחברה:

(א) אפשרות הגשת תביעה משפטית נגד המבקר על ידי משקיעים ונושים של החברה, בשל הנזק וההפסדים שנגרמו להם כתוצאה מחוסר גילוי נאות ביחס למצבה המעורער של החברה.

ב) פגיעה במוניטין של המבקר שתשפיע בטווח הארוך על מעמדו ותדמיתו בעיני הציבור.

ג) בנוסף לעלויות לרואה החשבון, יש לטעות זו מחיר נוסף בשל אבדן ההזדמנות להצלת החברה, שכן באם היו בעלי המניות מקבלים את האזחרות של המבקר היו נוקטים במועד בפעולות הדרושות להצלת החברה. באן שוב עולה שאלת היחסים בין המבקר ולקוחו, והאם לרואה החשבון יש השפעה על דרכי הפעולה של ההנהלה.

טעות מן הסוג השני -

במקרה כזה, הסתייגותו היתה מיותרת ועלולה לפגוע בו. טעות זו מופיעה בתדירות גבוהה עוד יותר מהטעות הקודמת - 75% ובעקבותיה עלול רואה החשבון לשאת בעלויות הבאות:

א) אבוד הלקוח, בגלל חוסר שביעות רצון מהחסייגות. החסתרות של אובדן הלקוח אינה גדולה. אלטמן מצא במחקרו^[5] כי רק 12 מתוך 213 חברות שנבללו במדגם (רק ב-5.6%) של דו"חות, אשר מבקריהם הסתייגו עקב בעיות בנושא ה"העסק החי" - אבן החליפו מבקר.

בישראל, הוחלף רואה החשבון של חברת "נקה" (משרד קוסט לב ארי את פורה), שציינו בדו"ח הבספי מיום ה- 23.9.86 בי "קיימת אפשרות שהחברה לא תוכל להמשיך ולפעול כעסק חי". בחודשיים מאוחר יותר ב-2.12.86, מיתן רואה החשבון את הסתייגותו "לאור נתונים נוספים שחומצאו. ואולם, את הנעשה לא ניתן בבר להשיב ובאמצע 1987 הוחלף המשרד, ואילו חברת "נקה" קיימת עד היום.

ב) אפשרות הגשת תביעה משפטית על ידי בעלי מניות וגורמים אחרים, בטענה שהסתייגות המבקר גרמה להם נזק (בגון-ירידת ערך המניה). האיבחון המוטעה של מצב החברה גורם נזק גם להנהלה, לעובדים ואף ללקוחות ופוגע במוניטין של החברה, ולפעמים גם של רואה החשבון.

בשל חשכיחות הגבוהה של שני סוגי הטעויות ובשל החשש מהעלויות חלולות להן מזביר גילוי הדעת האמריקאי SAS#59 (בסעיף 4): "המבקר איננו אחראי לנבא תנאים או ארועים עתידיים. העובדה כי חברה עשויה לשבור חיים זמן קצר לאחר קבלת חוות דעת חלקה איננה, לכשעצמה, מחוזה אינדיקציה לאי תיפקוד נאות של המבקר. לכן חוות דעת "חלקה" על דו"חות כספיים אינה ערובה או הבטחה של המבקר בי הגוף המבוקר הינו בעל יכולת להמשיך בפעולותו תקופה כלשהי מעבר לתאריך מתן חוות הדעת".

3. הנבואה המגשימה עצמה

גם כאשר מבקר החשבונות הסתייג בחוות דעתו, והחברה אכן פשטה רגל, כלומר הוא לא טעה בהנחותיו, עדיין יש שיאשימו אותו בכך, שהיה זה הוא אשר תקע את "המסמר האחרון בארון המתים", ואילולא הסתייגותו חיתח החברה מצליחה להחזיק סעמד. כאן מגיעים אנו לאחת הבעיות הקשות ביותר בנושא זה והיא בעיית "הנבואה המגשימה את עצמה". בעיה זו חוצנה בצורה מקיפה במאמרו של צ.א. טלמון עוד בשנת 1985^[42]. מאמר זה הניח את היסודות לנושא ובעקבותיו התלה מודעות גדולה יותר של תמבקים לבעיית העסק החי.

יש הטוענים, כי חוות דעת המבקר נשקלת בכובד ראש על ידי הקהילה העסקית, ולכן יתכן שהסתייגות כזו תהווה מהלומה שתמוטט את החברה. חלק מחמשתמשים בדוחות הכספיים יתייחסו להסתייגות כזו כתחזית לחוסר יכולתה של החברה לפרוע חובות. ספקים לא יעניקו אשראי, הבנקים לא יתנו הלוואות וכד'. כלומר, תרומתו של מבקר החשבונות במקרה כזה תהיה הפיכת הספק לעובדה ודאית. במקרה כזה עשוי הנזק להיות בלתי הפיך ויגרום להתמוטטות כללית של החברה.

חמתנגדים לדעה זו טוענים, כי משמעות הסתייגות בדוח המבקים איננה קביעה שהעסק לא יוכל להמשיך ולחתיים, שכן ניתן למצוא דוגמאות לא מעטות לחברות שנכשלו גם כשלא קדמה לכך הימנעות או הסתייגות. מאידך, חברות בקשיים שהיו להם סיכויים חבריאו והמשיכו בעסקיהם, על אף הסתייגותו או המנעותו של רואח החשבון. ואולם לדעתנו, למרות מימצאים אלו קיימת חשיבות רבה לנאמר בדוח המבקים והעובדה כי לא נמצא קשר בין חוות הדעת ובין מצב החברח לאחר מכן אינה מוכיחה כי אין לחוות הדעת השפעה על תוצאות החברה.

במחקר שנעשה בארה"ב לגבי דוחות כספיים שפורסמו בשנים 1972 עד 1978 נתגלה כי ב-75% מההימנעות החברה המבוקרת לא פשטה רגל.

במציאות, לא ניתן לנטרל את חשפעתה הבלעדית של חוות דעת מסוייגת מתוך סך כל הגורמים הרבים והמורכבים התורמים להתמוטטות החברח. במחקר של "דן אנד בראדסטריט"^[5] בנושא גורמי התמוטטותם של מפעלים, שפורסם ב-1980 בארה"ב הוכח, כי בלא פחות מ-94.8% מהמקרים, נורם המפתח לכשלון הוא הנהלה גרועה, 0.8% - הזנחה בחשבונאות, 0.4% - מעילות, 0.5% - אסונות טבע ו-3.5% - גורמים לא ידועים. בדוח לא הוזכר כלל דין וחשבון המבקים כנורם לפשיטות רגל.

לעיתים קרובות המנעותו של רואה החשבון באה, כשאי הודאות לגבי המשך קיומו של העסק היתה כבר מן המפורסמות. הנהלות מנסות להעביר את כשלונן לאחרים והופכות את רואי החשבון שעירים לעזאזל. לכן קובע גילוי הדעת האוסטרלי, כי בטרם יסתייג, על רואה החשבון לדון על כך עם מועצת המנהלים. מן הראוי לציין, כי גם גילוי הדעת הבריטי (ס' 32) היה ער לבעייה זו, בהדגישו כי אסור לרואה החשבון להשתמט מלהביע את המנעותו בחוות הדעת שלו, מחשש שמא עלול הדבר לחביא למינוי כונס או מפרק לחברה.

לסיכום פרק זה נראה כי שיקוליו של מבקר החשבונות הם שיקולים של עלות מול תועלת.

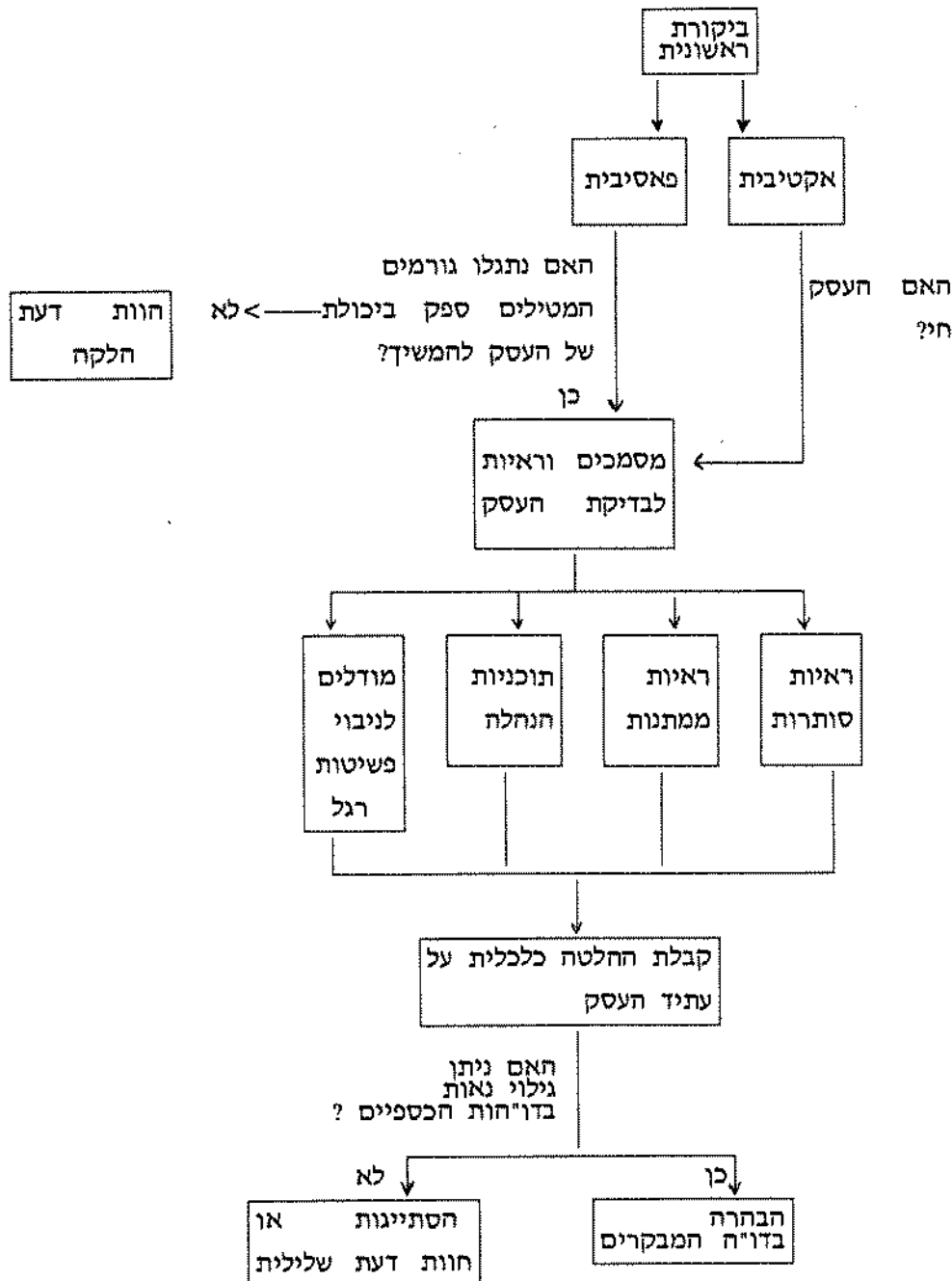
התועלת העיקרית מתבטאת בכך שיש בהתייחסות משום מתן גילוי או מידע נוסף. חסתייגות או המנעות אינה נועדה לחזות פשיטת רגל, אלא היא מתייחסת לגבי נאותות ההצגה. אם לא תהיה המנעות כזו קיימת סכנה שמשקיעים, בנקים, ספקים ומשתמשים אחרים יוטעו. לצד התועלת, יש לזכור, גם את העלויות הרבות שהוזכרו במהלך הפרק, שבתן עלול רואה החשבון לשאת במקרה שהטעות תבוא מצידו. אחת העלויות המרכזיות הינח "שנבואתו" של רואה החשבון שהסתייג אכן תגשים עצמה.

פרק ח' - תהליך קבלת החלטה ע"י מבקר החשבונות - תרשים זרימה

כפי שהוסבר תהליך קבלת התחלטה של המבקר, העומד בפני מצב של אי ודאות לגבי המשך קיומו של העסק כרוך במספר שלבים המסוכמים בתרשים זרימה המתואר להלן.

תרשים הזרימה מתאר את האפשרויות העומדות בפני רואה החשבון, החל מהרגע בו הוא מתכנן את עבודת הביקורת ולאחר מכן כאשר הוא נתקל בראיות לכאורה, חסותרות את בסיס העסק ההי ועד להחלטתו הסופית אותה יקבל בהתאם לשיקולי העלות-תועלת הסוביקטיביים שלו.

תרשים זרימה

ט. שכום ומסקנות

עבודה זו עמדה על חשיבותו של עקרון העסק החי, שהינו אחד מעמודי התווך עליהם נשענים הדו"חות הכספיים. עקרון זה קובע כי בעת עריכת הדו"חות הכספיים יש להניח שהעסק ימשיך להתקיים כל עוד לא הוכח ההיפך. הנחה זו הניתנת כאמור לסתירתה, היא כה יסודית עד שאין מציינים אותה בנפרד. ברם, לא ההנחה כי אם סתירתה היתה נושא עבודתנו.

נסקרו הגישות השונות להתייחסות המבקר להנחת העסק החי - הגישה האקטיבית והפאסיבית. אין הסכמה בדבר הגישה העדיפה. גילויי הדעת האמריקאי החדש sas#59 מעדיף את הגישה האקטיבית בעוד גילויי הדעת בשאר המדינות מעדיפים את הגישה הפאסיבית לפיה על רואה החשבון לגלות עירנות לגבי מידע הקשור להמשך קיומו של העסק. רק אם וכאשר מתעוררים סימני שאלה וספקות, עליו להעמיק בירוריו ובדיקותיו בנושא. לדעתנו, קביעת הגישה בכל מדינה הינה יותר הצהרת כוונות מצד הרשויות המקצועיות המקומיות לגבי חשיבות הנושא, ולמעשה, אין הבדל מעשי בין הגישות.

חברות אינן מפסיקות לפעול, בדרך כלל, מבלי שיקדמו לכך סימני אזהרה. סימנים אלה מתבטאים בדרך כלל בחוסר יכולת לפרוע חובות או בבעיות אחרות, אשר עשויות להעלות ספק לגבי המשך הפעילות של החברה. סימני אזהרה אלה יכולים להנתן בצורות שונות וחשיבותן שונה ממקרה למקרה לפי נסיבותיו המיוחדות. חלקם יכולים להיות קשורים זה בזה וערכם כראיות ביקורת בעלות משמעות מתקבל רק בהערכתם יחד עם עובדות אחרות.

על המבקר לשים לב לסימנים אלה המהוים מידע חסותר את הנחת העסק החי. מאידך, עליו להביא בחשבון גורמים מקלים, דהיינו סימנים המצביעים על סיכוייו של העסק לחמשיך, וכן עליו להביא בחשבון את תוכניות ההנחלה, לטיפול במצב. על אף הכרותו את העסק על המבקר לחשתדל לגלות את מלוא האובייקטיביות בבדיקותיו כמתחייב מאי תלותו. לשם כך יכול הוא להעזר במודלים סטטיסטיים לחיזוי פשיטות רגל, שיעילותם הוכחה כבר בעבר. אם כי, אין זה מתפקידו של רואה החשבון לנבא פשיטות רגל, הרי שמוטלת עליו האחריות להערכת העובדות הידועות לו בעת מתן חוות הדעת, על מנת לקבוע אם ישנן ראיות בדבר חילול הנחת העסק החי. במקרה שאכן כך הדברים, יש חשיבות לאופן שבו הוצגו סעיפי המאזן, דהיינו האם נערכו התאומים והמיונים הדרושים לצורך מתן גילוי נאות.

לאחר שהעריך את מצב הפירמה בהווה, ואת הצפוי לה בעתיד הנראה לעין, עומדות בפני מבקר החשבונות מיגוון של אפשרויות פעולה - החל מגילוי נאות כחלק מהבאורים ועד לחוות דעת שלילית. הבחירה באחת מהן תעשה תוך שיקולים של עלות טעויותיו של רואה החשבון, מול התועלת הרבה הקיימת הן לבעלי המניות, הן לציבור המשתמשים (גילוי נאות) והן להנחלה. הנטיה כיום היא להדגיש את הבאור והגילוי הנאות וזאת בניגוד לנטיה בעבר לפיה ברירת המחדל של המבקר היתה ההסתייגות או ההימנעות.

כפי שראינו, אין תמימות דעים בקרב חוגי המקצוע בעולם, באשר לחובותיו ואחריותו של רואה החשבון לחשופי מצבי מצוקה של חברות מבוקרות ולגבי דרך הגילוי שיש לתת לחשיפה זו. בפרקטיקה הישראלית (בעיקר עד שנת 1990) ניתן למצוא דוגמא לכל אחד ממגוון האפשרויות העומדות בפני מבקר תחשבונות. נראה, כי בהצעה לגילוי דעת של לשכת רואי חשבון בישראל אומצה תגישה האמריקאית והבינלאומית המעדיפה מתן הבהרה בדבר אי חודאות על פני תסתייגות. לדעתנו, יש לחרוץ את ההצעה ולאמץ את הגישה האקטיבית תוך יישום בדיקות כלכליות לגבי עתיד העסק, ותוך מתן פרטים מלאים המבחינים את הסיכון הקיים למשקיע. רק כאשר בדו"חות הכספיים אין גילוי נאות לנושא והוא מהותי יש להסתייג או לתת חוות דעת שלילית.

נספח מס' 1

לשכת רואי חשבון בישראל

29.5.91

הצעה

הוועדה לתקני ביקורת ונוהלי ביקורת

הצעה לגילוי דעת

ב ד ב ר

העסק החי

(אושרה כהצעה לתגובות חברי הלשכה, על ידי הוועדה לתקני ביקורת ונוהלי ביקורת בהתאם להחלטותיה מהימים 9 בדצמבר 1990 ו-25 בפברואר 1991 ועל ידי המועצה המקצועית המייעצת בהתאם להחלטתה מיום 20 בפברואר 1991)

מ ב א

1. העקרון שהדו"ח הכספי מבטא את מצב המפעל ופעולותיו כ"עסק חי" (GOING CONCERN) הינו אחד מהעקרונות החשבונאיים המקובלים. דבר זה קיבל את ביטויו בהנחייה 11(ב) מההנחיות לנוהלי ביקורת שפורסמו על ידי הלשכה.
- גם התקן הבינלאומי בחשבונאות IAS-1 (סעיף 7) הדן בהנחות היסוד החשבונאיות מחייחס למוסכמה של ה"עסק החי" וקובע:
"בדרך כלל נחשב מפעל כעסק חי, דהיינו עסק שפעילותו תימשך בעתיד הנראה לעין. ההנחה היא שאין למפעל כוונה ואף אין צורך לחסל את עסקיו או לצמצם באופן מהותי את היקף פעילותו."
2. סעיף 3 של תדריך IAG 1 של הפדרציה הבינלאומית של רואי החשבון (איפ"ק) קובע:
"דין וחשבון מבקר החשבונות (להלן דו"ח המבקר) מסייע לביטוס אמינות הדו"חות הכספיים, אך אל לו למשתמש להניח שדו"ח המבקר הוא ערובה להמשך קיומו של הגוף המבוקר בעתיד ואל לו להניח שהמבקר מביע דעה על היעילות והאפקטיביות שבה ניהלה ההנהלה את המפעל."
3. בגילוי דעת זה הניב "עתיד הנראה לעין" משמעו בנסיבות רגילות תקופה שלא תעלה על שנה מתאריך הדו"חות הכספיים.
4. מטרת גילוי דעת זה היא להנחות את מבקר החשבונות בדבר אופן מילוי חובתו במקרים בהם נאותות ההנחה של העסק החי כבסיס לעריכת הדו"חות הכספיים - מוטלת בספק.

הצגד/עסק91-3 (עמ)

הצעההשיקולים בקשר למוסכמת העסק החי

5. ניתן להניח כי הגוף המבוקר ימשיך להתקיים בעתיד אם אין ראיות הסותרות הנחה זו. בהתאם לכך, נרשמים הנכסים וההתחייבויות בהנחה שהגוף המבוקר יוכל לממש את נכסיו ולפרוע את התחייבויותיו במהלך הרגיל של העסקים. אם הנחה זו אינה מוצדקת ייתכן והגוף המבוקר לא יוכל לממש את נכסיו בסכומים בהם הם רשומים ויתכנו שינויים במועדי הפרעון של ההתחייבויות ובסכומיהן. כתוצאה מכך יתכן ויידרשו התאמות בדו"חות הכספיים של סכומי הנכסים וההתחייבויות לגבי מיונם וסיווגם.

6. במהלך הביקורת עשויים להגיע לידיעת מבקר החשבונות סימני אזהרה בקשר לבעיות המשך קיומו של העסק המבוקר כעסק חי.

סימני אזהרה כאלו יכולים להתקבל מהדו"חות הכספיים עצמם וכן ממקורות אחרים. על מבקר החשבונות לשקול חשיבות סימנים אלה ולבחון אם הם מצביעים לכאורה על ספק בדבר המשך קיומו של העסק ועל הצורך בבדיקות נוספות. להלן רשימת דוגמאות של סימני אזהרה, אולם רשימה זו אינה כוללת את כל הסימנים האפשריים וכמו כן קיום של סימן אחד או יותר אינו מצביע תמיד על קיום בעיה בהנחת היסוד של העסק החי.

7. 7.1 דוגמאות לסימני אזהרה שניתן לשאוב מתוך ניתוח הדו"חות הכספיים:

- 7.1.1 גרעון בהון העצמי, דהיינו - סך כל ההתחייבויות עולה על סך כל הרכוש.
- 7.1.2 גרעון בהון החוזר, דהיינו - סך כל ההתחייבויות השוטפות עולה על סך כל הרכוש השוטף.
- 7.1.3 מועד הפרעון של התחייבויות שיש להן מועד פרעון קבוע קרב, מבלי שיש תחזית ריאלית לפרעונן או לחידושן.
- 7.1.4 הסתמכות מופרזת על אשראי לטווח קצר למימון רכוש קבוע.
- 7.1.5 תביעות משפטיות תלויות נגד החברה שאם יאושרו על ידי בית המשפט לא יוכל העסק להמשיך בקיומו.
- 7.1.6 הפסדי הפעלה כבדים.
- 7.1.7 תזרים מזומנים שלילי מפעולות.
- 7.1.8 יחסים פיננסיים עיקריים המצביעים על קשיים כספיים.

הצגד/עסק91-1.3 (עמ)

הצעה

7.2 דוגמאות לסימני אזהרה שניתן לשאוב ממקורות אחרים:

- 7.2. 1 שינוי לרעה בתנאי אספקת סתורות.
- 7.2. 2 שינוי לרעה בתנאי אשראי ספקים.
- 7.2. 3 אבדן שוק ראשי, אבדן סוכנות או אבדן ספק ראשי.
- 7.2. 4 מחסור בחומר גלס.
- 7.2. 5 אבדן אנשי מפתח בדרג המינהלי או התפעולי.
- 7.2. 6 קשיים ביתסי עבודה.
- 7.2. 7 אי יכולת לעמוד בדרישות חוקיות (סטטוטוריות).
- 7.2. 8 אי יכולת לגייס הון או לגייס מימון אתר לשט הרחבת המפעל או פיתוח מוצר חדש.
- 7.2. 9 התקשרויות לא כדאיות לטווח ארוך.
- 7.2.10 תלות בהצלחת פרויקטים מסוימים כשההצלחה מוטלת בספק.
- 7.2.11 תקיפה ומדיניות ממשלתית הפוגעות בכושר פעולתו של העסק.
- 7.2.12 כוונת הבעלים לא להמשיך בעסקים (כגון בעת חילופי בעלות).
- 7.2.13 ליקויים בתיפקוד ההנהלה (לדוגמה - חילוקי דעות בדירקטוריון המונעים תיפעול תקין של המפעל).

8. מבקר החשבונות ישקול את השפעתם של סימני האזהרה תוך התייחסות למכלול הפעולות של המפעל. על מבקר החשבונות להביא בחשבון בשיקוליו גם סימנים המצביעים על סיכוייו של העסק להמשיך כעסק חי (להלן גורמים מקלים) וכן עליו לשקול את תוכניות ההנהלה לטיפול במצב.

דוגמאות לגורמים מקלים:

- 8.1 כוונות ותוכניות מגובשות להסדר חובות.
- 8.2 מקורות לאשראי נות חדש.
- 8.3 אפשרויות לגיוס הון.
- 8.4 אפשרויות לדחיית ביצוע הוצאות, כגון הוצאות התזקה או הוצאות מחקר ופיתוח.
- 8.5 אפשרויות ליעילות ולחסכון בהוצאות עקיפות ובהוצאות מינהליות.
- 8.6 תכניות לצימצום בכות אדם.
- 8.7 אפשרות לקבל עובדים חדשים מעולים בתפקידי מפתח בדרג המינהלי או התפעולי.

הצגד/עסקי-9I-2.3 (עמ)

29.5.91

הצעה

9. ברור שגורמים מקלים חייבים להישקל בזהירות מרובה, לדוגמה:

כשקיימת אפשרות שהעסק יממש חלק מנכסיו התיפעוליים, האם כושר ההישרדות שלו לא ייפגע?

כשמסתמנת אפשרות להסדר חובות, כמה כספים יוכל העסק להפריש, מבלי לפגוע במהלך העסקים הרגיל, על מנת לפרוע את התחייבויותיו במועדן.

השיטה לאיסוף ראיות ביקורת במהלך הביקורת

10. חקן 10 מתקני הביקורת והדיווח של לשכת רואי חשבון בישראל מחייב את מבקר החשבונות לבצע את הביקורת בצורה אשר תהווה בסיס מהימן לתות דעתו. לשם כך עליו לקבל ראיות מספיקות באמצעות נוהלי ביקורת מקובלים.

בהתעורר ספק בדבר יכולתו של המבוקר להמשיך כעסק חי מקבלים כמה מהנהלים חשיבות רבה יותר ולעיתים יש צורך ליישם נהלים נוספים או לעדכן מידע שנתקבל קודם לכן.

11. בבואו לאסוף ראיות בדבר המשך קיומו של העסק כעסק חי, עשוי מבקר החשבונות למצוא סיוע באחד או ביותר מאחד מנוהלי הביקורת הבאים:

1. 11. עיון בתחזיות של הזרים מזומנים, בתחזיות של רווח ובתחזיות אחרות.
2. 11. סקירת אירועים לאחר תאריך הדו"חות הכספיים, העשויים להשפיע על יכולת העסק להמשיך כעסק חי.
3. 11. קריאת דו"חות כספיים לתקופות ביניים שלאחר תאריך הדו"חות הכספיים שהם נשוא הביקורת.
4. 11. עיון בדו"חות סטטיסטיים ובנתונים אחרים שהופקו הן למטרות פנימיות והן למטרות חיצוניות.
5. 11. קריאת חוזי הלוואות שנתקבלו ותנאי אגרות חוב שהונפקו, על מנת לוודא שהעסק עמד בהתחייבויותיו על תנאיהן, או שנאלץ להפר אותן.
6. 11. קריאת פרטיכלים על מנת לגלות קשיי מימון או סימני אזהרה אחרים.
7. 11. קבלת מידע בנושאים משפטיים מעורך דין התברה.

הצגד/עסק91-3.3 (עמ)

29.5.91

הצעה

- 11.8 בדיקת הסדרי מימון שנעשו עם אחרים, האפשרויות למימוש הסדרים אלה והערכת יכולת הצד האחר לעמוד בהתחייבויותיו.
- 11.9 קריאת הסכמים על מות לבדוק מצב העסק בקשר למילוי חנאי ההסכמים, כגון ביצוע הזמנות של לקוחות.
- 11.10 סקר תכניות פיתוח חדשות של ההנהלה.
- 11.11 בירורים עם ההנהלה לגבי משמעותם של סימני האזהרה והשפעתם על המפעל וכן בדבר תוכניות ההנהלה לשיפור המצב העסקי.

ההשלכות על דין וחשבון מבקר החשבונות

12. לאחר שמבקר החשבונות יישם את הנהלים הנוספים הדרושים לדעתו, קיבל את כל המידע שביקש ובחן את השפעת תכניות ההנהלה וגורמים מקלים אחרים, יחליט אם הספקות שהתעוררו בדבר המשך קיומו של הגוף המבוקר כעסק חי באו על פתרונם באופן משביע רצון, ובהתאם לכך ינהג כאמור להלן.
13. הגיע מבקר החשבונות למסקנה כי ההנחה של העסק החי ששימשה בסיס להכנת הדו"חות הכספיים היא נאותה בנוסבות המקרה, יהן תוות דעת בלתי מסוייגת עליהם.
14. הגיע מבקר החשבונות למסקנה כי ההנחה של העסק החי היא נאותה בגלל קיומם של גורמים מקלים, במיוחד תכניות ההנהלה לפעולות בעתיד, ישקול אם יש לתת גילוי בדו"חות הכספיים לתוכניות אלו או לגורמים המקלים. לא ניתן בדו"חות הכספיים הגילוי הדרוש לדעתו, יסייג המבקר את חוות דעתו או יתן חוות דעת שלילית מהמת העדר גילוי כאמור.
15. הגיע מבקר החשבונות למסקנה כי הספקות בדבר המשך קיומו של הגוף המבוקר כעסק חי נשארו בעינם, יודא שניתן גילוי בדו"חות הכספיים בדבר הגורמים העיקריים שהעלו ספקות לגבי סיכוייו של הגוף המבוקר להמשיך בפעילותו העסקית "בעתיד הנראה לעין".

הגילוי יכלול:

- 15.1 תאור התנאים העיקריים שגרמו להעלאת ספק בדבר יכולתו של הגוף המבוקר להמשיך בפעילותו העסקית "בעתיד הנראה לעין".

הצגד/עסק91-4.3 (עמ)

29.5.91

הצעה

15.2 ציון שקיימים ספקות אם הגוף המבוקר יוכל להמשיך כעסק חי ובשל כך ייתכן שלא יוכל לממש את נכסיו או לסלק את התחייבויותיו במהלך העסקים הרגיל.

15.3 ציון שהדו"חות הכספיים אינם כוללים התאמות בקשר לאפשרות המימוש של הנכסים ושל סילוק ההתחייבויות בערכים הנקובים בדו"חות הכספיים וכן שאינם כוללים התאמות בדבר סיווגם של הנכסים וההתחייבויות, שחיינה דרושות אם לא יוכל הגוף המבוקר להמשיך כעסק חי.

אם לדעת מבקר החשבונות הגילוי הניתן בדו"חות הכספיים הוא נאות, יתן חוות דעת בלתי מסוייגת וינהג כאמור בסעיף 16 להלן. הגיע מבקר החשבונות למסקנה שלא ניתן גילוי נאות בדו"חות הכספיים, יסייג את חוות דעתו או יתן חוות דעת שלילית בגלל היעדרו של מידע זה.

16. הגיע מבקר החשבונות למסקנה שקיימים ספקות בדבר המשך קיומו של הגוף המבוקר כעסק חי, אך נחה דעתו שניתן גילוי נאות בדו"חות הכספיים, יוסיף פיסקה, בסוף דו"ח המבקר, בה הוא יפנה תשומת לב לביאורים בדו"חות הכספיים המתארים את העניינים שפורטו בסעיף 15 לעיל. (*)

17. הוברר שהמבוקר לא יוכל להמשיך בפעולתו העסקית (כגון במקרה שבעלי המניות או בית משפט התליטו על הפסקת פעולתו של העסק או שהדו"חות הכספיים מוצאים לאחד שהפסיק העסק את פעילותו) וניתן גילוי על כך בדו"חות הכספיים, כאמור בסעיף 15 לעיל: -

17.1 - נערכו הדו"חות הכספיים בהתאם לכללי החשבונאות החלים על עסק בתיסול, יציין המבקר עובדה זו בחוות דעתו.

17.2 - נערכו הדו"חות הכספיים על בסיס הנחת העסק החי, יסייג מבקר החשבונות את חוות דעתו או יתן חוות דעת שלילית בהתאם לנסיבות.

18. הוברר שהמבוקר לא יוכל להמשיך בפעולתו העסקית ולא ניתן גילוי על כך בדו"חות הכספיים כאמור בסעיף 15 לעיל, יסייג מבקר החשבונות את חוות דעתו או יתן חוות דעת שלילית בגלל היעדרו של מידע זה.

(*) הפניית תשומת לב למצבי אי-וודאות בדו"ח המבקר, כאמור לעיל, מספקת את המידע הדרוש למשתמשים בדו"חות הכספיים. עם זאת אין באמור לעיל כדי למנוע ממבקר החשבונות את האפשרות להימנע ממחן חוות דעת במצבים בהם קילמות אי-וודאויות. נמנע המבקר ממחן חוות דעת במצבים של אי-וודאות, יציין בדו"ח המבקר שלו את הנימוקים להימנעותו.

29.5.91
הצעה

נספחים לגילוי הדעת בדבר העסק החי
(אינם מהווים חלק מגילוי הדעת)

נספח א' - דוגמה להפניית תשומת הלב לגבי ספקות בדבר המשך
קיומו של המבוקר כעסק חי (סעיף 16)

בסוף דין וחשבון המבקר יבוא כדלקמן:

מבלי לסייג את חוות דעתנו הנ"ל, אנו מפנים את תשומת הלב לבאור... בדו"חות הכספיים. לחברה נגרמו הפסדים בסך... ש"ח בשנה שנסתיימה ב-31 בדצמבר אצ19 וגרעון בהון החוזר לאותו תאריך בסך... ש"ח. גורמים אלה יחד עם גורמים נוספים המפורטים בביאור הנ"ל מעוררים ספקות בדבר המשך קיומה של החברה כ"עסק חי". בדו"חות הכספיים לא נכללו כל התאמות לגבי ערכי הנכסים וההתחייבויות וסיווגם שיתכן ותהיינה דרושות אם החברה לא תוכל להמשיך ולפעול כ"עסק חי".

- - -

נספח/עסק 91-3 (עמ)

29.5.91

הצעה

נספח ב' - דוגמה לדו"ת מבקר החשבונות על דו"חות כספיים של
מבוקר שלגביו לא מתקיימת מוסכמת "העסק החי"
(סעיף 17.1)

בדקנו את המאזן של חברה ... ליום ...א19 ואת
דו"ח הרווח וההפסד ואת הדו"ת על תזרימי המזומנים
שלה לשנה שנסתיימה באותו תאריך. בדיקתנו נערכה
לפי תקני ביקורת מקובלים, לרבות תקנים שנקבעו
בתקנות רואי חשבון (דרך פעולתו של רואה חשבון),
תשל"ג-1973 ובהתאם לכך נקטנו אותם נוהלי ביקורת
שחשבונום לדרושים בהתאם לנסיבות.

כאמור בגאור... לדו"תות הכספיים, הוחלט באסיפה
כללית יוצאת מן הכלל של החברה שהתקיימה ב-...א19
על פירוק מרצון של החברה. כתוצאה מהחלטה זו שינתה
החברה את כללי החשבונאות, שהיו מבוססים על מוסכמת
העסק החי, לכללים חשבונאיים של עסק בחיסול.

לדעתנו, הדו"תות הכספיים הנ"ל משקפים באופן נאות
את ערך הנכסים וההתחייבויות של החברה הנ"ל
ליום..... את תוצאותיה העסקיות ואת תזרימי
המזומנים שלה לשנה שנסתיימה באותו תאריך, וזאת
על-פי כללי חשבונאות מקובלים לגבי עסק בחיסול.

בהתאם לסעיף 211 של פקודת החברות (נוסח תדש)
התשמ"ג-1983 אנו מציינים שקבלנו אח כל הידיעות
והביאורים שנדרשו על ידינו וכי חוות דעתנו על
הדו"חות הנ"ל ניתנת לפי מיטב ידיעותינו והביאורים
שקבלנו וכפי שנראה מתוך פנקס החברה.

- - -

29.5.91

הצעה

נספח ג'

דוגמאות לסעיף 7.1.8 - יחסים פיננסיים

יחסים מאזניים -

- יחס ההון העצמי לסך כל ההתחייבויות
- יחס ההון החוזר לסך כל הנכסים
- היחס המהיר

יחסים מאזניים לדו"ח הרווח וההפסד -

- רווח נקי לסך כל ההון העצמי
- רווח ספעולות לפני הוצאות סימון לסך כל הנכסים
- סך כל המכירות למלאי
- סך כל המכירות לחובות לקותות

יחסים בדו"ח הרווח וההפסד -

- הרווח הגולמי לסך כל המכירות
- הרווח לפני מס לרווח הגולמי
- הרווח לפני מס לסך כל המכירות

- - -

נספח/עסק 91-2.3 (עמ)

נספח מספר 2 - עקרונות ההצגה של סעיפים בדו"חות הכספיים של עסק חי מול עסק בפרוק

הסעיף בדו"ח הכספי	בסיס "העסק החי"	בסיס ערכי מימוש
נכסים קבועים (קרע, בניס, ציוד וכו')	עלות בניכוי פחת שנצבר. חערך נטו בספרים אינו מייצג ערכי מימוש	בערכי מימוש הצפויים בחנות פרוק מידי
מלאים	עלות או שוק - כנמוך שבהם. ("שוק" - במהלך העסקים הרגילים)	בערכי מימוש הצפויים בחנות פרוק מידי
חייבים	סכום החוב בניכוי הפרשה לחובות מסופקים	סכום החוב בניכוי התחייבויות או תביעות אחרות אשר עשויים לעלות כנגד החברה ובניכוי הפרשה לחובות מסופקים
הוצאות נדחות והוצאות מראש	מועברות קדימה כנכסים לצורך חקבלה כנגד חכוסות עתידיות	בדרך כלל סופחות לגמרי כחסרי ערך
השקעות לזמן ארוך	למי בסיס השווי המאזני או לפי עלות או למי שווי שוק	למי שווי שוק
השקעות לזמן קצר	לפי עלות או שוק או ערך מתואם	לפי ערך שוק
התחייבויות	אין הפרשות להתחייבויות נוספות שתצמחנה באם ימשיך העסק את פעילותו	הפרשה מלאה להתחייבויות נוספות מפרוק העסק (פיצויים מנדלים, תביעות על הפרת תוזה, תשלומים נוספים).
	סדר הקדימויות בפירוק אינו סוגג, פרט לציון קיום שעבודים	נושים מועדפים או סובטחים סדרונים בסדר הקדימויות בפרוק כנגד נכסים

נספח 3: חברות שנמחקו מהרישום למסחר בשנים 1985 עד 1990⁽¹⁾

(א) מחיקה ביוזמת בעלי השליטה* (ב) מסיבות אחרות (פרוק, סוף הדרך וכו')**

שם החברה	מספר
אורן	1
אטלנטיק	2
אינקובה	3
אלסקה	4
אלקול	5
אמנונים	6
אמצעים מתוחכמים	7
אפתן	8
אריה	9
אתא	10
גולדפרוסט	11
גינדי	12
גלי זוהר	13
דנות	14
הראל ערובה	15
ח.ל.ב.	16
טיב טוב	17
טתה	18
יומאר	19
ירדניה	20
ליגת	21
לנדקו	22
מודול השקעות	23
מורגן	24
מיפ	25
מלונות יהלום	26
מקט	27
מתכת סדום	28
סולל בונה	29
סיסמיקה	30
עפר וסלע	31
פריזה	32
פרינץ	33
בנק צפון אמריקה	34
קונסורטיום	35
שנהר	36
תבל	37
ת.ג.ל.	38

שם החברה	מספר
בטון תדיר	1
בל"ל השקעות	2
גליל טכנולוגיות	3
חיפה כימיקלים	4
חברת החשמל	5
יאה	6
מודול ישראל	7
רובינשטיין	8

** הרשימה אינה כוללת את אליאנס, שביצוע מחיקתה מתעכב עקב הליכים משפטיים.

* הרשימה אינה כוללת את מלונות הירדן, שביצוע מחיקתה מתעכב עקב הליכים משפטיים.

(1) מקור הנתונים: חוברת "החודש בבורסה", הבורסה לניירות ערך בתל אביב, חוברת 111 (אוקט' 1990).

(א) חברות שעברו או מצויות בתהליך של שיקום

מספר	שם החברה
1	אטאס
2	אילון מלונות
3	אלדן - טק
4	אלייטק (איכות)
5	דנבאר משאבים (פדאוויל)
6	דקסטר
7	החוויה הישראלית
8	טופר
9	טיבון - ויל (אמישר)
10	מטוויות מאוחדות
11	מליבו (דרוקר)
12	מן
13	משאבות סלע
14	סקאנדיה
15	עוז השקעות
16	קופל
17	רסקו
18	רשף

נספח מספר 14 רשימת תבנית ציבוריות בקטיף תחום דעת דואר התשבון

מס' שולד	שם תחבית	מחיר	מחיר תחבית	מחיר תחבית	מחיר תחבית	מחיר תחבית	מחיר תחבית	מחיר תחבית	מחיר תחבית
1	שם תחבית	מחיר	מחיר תחבית	מחיר תחבית	מחיר תחבית	מחיר תחבית	מחיר תחבית	מחיר תחבית	מחיר תחבית
2	אוקטון תעשיות	25,490	31,12,89	1,787	31,12,86	11,586	אוקטון תעשיות	1,787	אוקטון תעשיות
3	אורן מכסים מרחו חקלאות	1,588	31,12,86	11,586	31,12,86	11,586	אורן מכסים מרחו חקלאות	1,588	אורן מכסים מרחו חקלאות
4	אלקטק	11,586	31,12,86	11,586	31,12,86	11,586	אלקטק	11,586	אלקטק
5	אוקטון	30,11,88	31,12,86	30,11,88	31,12,86	30,11,88	אוקטון	30,11,88	אוקטון
6	אלטאם מפעלי אפרים זומי	12,11,89	31,12,88	12,11,89	31,12,88	12,11,89	אלטאם מפעלי אפרים זומי	12,11,89	אלטאם מפעלי אפרים זומי
7	אלימק ספרטיליף	20,8,84	31,1,84	20,8,84	31,1,84	20,8,84	אלימק ספרטיליף	20,8,84	אלימק ספרטיליף
8	אליקל	14,9,87	31,1,87	14,9,87	31,1,87	14,9,87	אליקל	14,9,87	אליקל

מס' עורך	שם החברה	שם מחלקת	מחירי מחלקת	הכפף האחרון	הכפף חזירי	החירי הנטוי	שם דוח	התעבון	התייחסות בדי"ח המבקרים	כינוי	מסגרת המבט
9	אמנונים ת"י לעבודות עפר	אמנונים מנהלתיים	9,9.86	31.12.87	31.12.87	17.8.88	שליטה יז	נרצון ברזון עמרי וברזון רחוב. לדעתנו... ובמקף למשאש של החוות המתחלה המבוארת... (מסתייגות 2)	המבט הניתן לסוף דרכה הנושא כמבני השקום בני המתחלים על חונתה ציבור משקיים		
10	אמנונים מנהלתיים	אמנונים מנהלתיים	9,9.86	31.3.85	31.12.85	21.10.85	ברזון את ובלרשעין	חלקת	חלקת		
11	אמנ	אמנ	31.1.86	31.12.83	31.12.83	3.6.84	סוכן חיקוף	חלקת	המבט הניתן לסוף דרכה מפילות חייבו חרמסקת. המבט פועלת באריות ושוק סוכנים עבור ארמים		
12	גולדפרוסט	גולדפרוסט	15.12.89	31.12.88	30.4.89	30.4.89	שליטה גרוס	לאחר זאת, יכלוחה של החברה לפעל כ"ס קס"ח" מורחית ברחות מרזון חובות למבט חמם חסופת. בדי"ח המכפיים לא נכללו... לדעתנו, כמקף לחמממות... (מסתייגות)	המבט הניתן לסוף דרכה מפילות חייבו חרמסקת. המבט פועלת באריות ושוק סוכנים עבור ארמים		
13	גלי ורמי	גלי ורמי	16.10.88	31.12.86	15.1.88	15.1.88	ניאל ברשעין	אין מפיכות לחות דמך	במסגרת המבט לא חולק לייש משאבים על סמך למשוך במפילותה כ"ס קס"ח". לדעתנו... ובמקף ל... (מסתייגות)		
14	דנות מבדה לחשקעות	דנות מבדה לחשקעות	27.5.86	31.12.84	22.5.85	22.5.85	סוכן חיקוף	"חודרות המכפיים חיים כוללים כל המכפיים... במקרה המבט לא חולק לייש משאבים על סמך למשוך במפילותה כ"ס קס"ח". לדעתנו... ובמקף ל... (מסתייגות)	במסגרת המבט לא חולק לייש משאבים על סמך למשוך במפילותה כ"ס קס"ח". לדעתנו... ובמקף ל... (מסתייגות)		
15	הראל סמטי שרונה	הראל סמטי שרונה	30.1.88	31.12.86	25.5.87	25.5.87	יוסף שוק ושוק	עבודות אלה (נרצון ברזון ונרצון ברזון חובות) ו... מכפיים על אא וזאת במשך פועלת המבט כ"ס קס" ממשוך". לדעתנו, ובמקף לכך שדמסר אא חודרת גודר חיות המבט "קס" קס" קס" (מסתייגות)	המבט הניתן לסוף דרכה		
16	ת.ל.ב. חשקעות ופירות	ת.ל.ב. חשקעות ופירות	30.4.89	31.3.84	9.9.84	9.9.84	חמט את חמט	חלקת	חלקת		
17	סמט סמט סרנית חמט	סמט סמט סרנית חמט		31.3.85	15.8.85	15.8.85	ברזון את ובלרשעין	חלקת	חלקת		

מס' שורה	שם החברה	שם התחנה	תאריך מתקפת	תאריך חסימת התחנה	תאריך תחנת הארץ	שם התחנה	מס' שורה
27	מבצת חברה	מחשבוני - קומ	26.89	31.12.88	27.9.90	קומטרסים	27
28	מחברת תעוקה לסוף דרכה	אלעזר ארץ/ קיסט נב-ארץ	178.87	31.3.87	31.10.88	שדרת ארץ סבולונג	28
29	מחברת תעוקה לסוף דרכה	ולקו וינבד	265.88	31.12.87	30.9.89	תבל	29
30	קווי תיעוד במחברת מסללים על ידי אורדן	תני ולנשין	276.89	31.12.88	30.4.89	תגל	30
31	מבצת חובנית חברה	פרדמן, שפירא ושור	172.91	31.12.89		מפעל מתכת קומי	31

החייבות בד"ח המבוקש

כמותה מכן קיימת או ודאית בוצה המשן קיומה של החברה ב- "עסק ממשיך". בד"ח החסמים לא נכללו ... לדעתנו, במסגרת לחממות ... (הסתוות)

חלקה

בד"חות החסמים לא נעשו החממות הקשורות לאפשרויות המיושם לסיווג של סכומי הנכסים והתחייבויות כמותו במאון, שיתכן והודיעה במידת החברה לא תוכל להמשיך ולהתקיים. לדעתנו, כפיך להשעמם ... (הסתוות).

מכלי לסייג את חרות דעתנו ח"ל ... וחתמם חתמד של החברה והבדות הכת ... לאור זאת, יכולתה של החברה והבדות הכת שלה ל"עסק ממשיך" מותנה בבדיעה חובנית חברה, בד"חות החסמים לא נכללו כל החממות ...

ביבלוגרפיה

1. Aharony, J., C.P. and I. Swary, 1980, "An Analysis of Risk and Return Characteristic of Corporate Bankruptcy Using Capital Market Data", Journal of Finance, (September 1980), PP. 1001-1016.
2. Altman, E.I. "Financial Ratios, Discriminate Analysis and the Prediction of Corporation Bankruptcy", Journal of Finance, (September 1968), PP. 589-609.
3. Altman, E.I. "The Success of Business Failure Prediction Models: An International Survey", Journal of Banking and Finance, (June 1984), PP. 171-198.
4. Altman, E.I., Haldeman, R.G and Narayanan p. "Zeta Analysis: A new model for Bankruptcy Classification" Journal of Banking and Finance, (June 1977), PP. 29-54.
5. Altman E.I. "Accounting Implications of Failure Prediction Models", Journal of Accounting, Auditing and Finance, (Fall 1982), PP. 4-19.
6. Altman E.I. "Corporate Financial Distress": A Complete Guide to Predicting, Avoiding and Dealing with Bankruptcy (New York: John Wiley and Sons, 1983).

American Institute Of Certified Public Accountants.

Accounting Principles Board:

7. - Opinion No. 4, "Basic Concepts and Accounting Principles Underling Financial Statement of Business Enterprises", 1968.

Accounting Research Bulletin:

8. - Opinion No. 43, "Restatement and Revision", 1953.

Institute of Chartered Accountants in England and Wales,

9. Auditing Guideline 3.410: "The Auditor's Consideration in Respect of Going Concern", Accountancy (8/1985), PP. 162-164.

Auditing Standards Board:

Statement on Auditing Standards

10. - SAS No. 2, "Report on Audited Financial Statement", 1974.
11. - SAS No. 34, "The Auditors Consideration When A Question Arises About an Entity's Continued Existence", 1981.
12. - SAS No. 59, "The Auditors Consideration of an Entity's Ability to Continue as a Going Concern", 1988.
13. - SAS No. 64, "Omnibus Statement On Auditing Standards", 1990.
14. Beaver, W.H. "Financial Ratios as Predictors of Failure", Journal of Accounting Research (Supplement 1966), PP. 71-111.
15. Borits, J.E., "The Going Concern Assumption: Accounting and Auditing Implications", Research Report, CICA, 3/1991.
16. Canadian Institute of Chartered Accountants, "Auditing Recommendation Reservation in the auditing Report", (4/1981).
17. Dun and Bradstreet, "Business Failure Records", New York, 1980.
18. Ellingsen, E.J. Pany K, and Fagan P, "SAS no. 59: How to Evaluate Going Concern" Journal of Accountancy (January 1989), PP. 24-31.

19. Foster, G., Financial Statement Analysis, 2nd ed. (Englewood - Cliffs, N.J.: prentice-hall, 1986).
20. "Going Concern" Guide for Auditors" - The Accountant, July, 1981.
21. Johnston, D.C., K.L. Karlsen, R.L. Hummel and T.B. Galitski, - "Going Concern - How it Applies to Compiled and Reviewed Financial Statements", Journal of Accountancy (August 1984), pp. 114-118.

International Auditing Practices Committee:

22. - International Auditing Guideline (IAG) No. 1 : "Objective and Scope of the Audit of Financial Statements", 1979.
23. - Proposed IAG No. 23, "Going Concern", 10/1984.
24. - IAG No. 23, "Going Concern", 10/1989.

International Accounting Standard Committee.

25. - International Accounting Standard (IAS) No. 1, "Disclosure Of Accounting Policies", 1973.
26. Kida, T., "An Investigation into Auditor's Continuity and Related Qualification Judgments", Journal of Accounting Research (Autumn 1980), pp. 506-523.
27. Lev, B. and Sunder S., "Methodological Issues in the use of Financial Ratios", Journal of Accounting and Economics, 1979, pp. 187-210.
28. Levie G.R. Beckerman S.I - "Resolving a Going Concern Uncertainty", Journal of Accountancy, July 1981.

38. יאיר אינגבר, ניתוח דו"חות כספיים, המכון לפיריון העבודה והייצור, מרכז ההדרכה, 1991.
39. רן בר-ניב, "חיזוי כשלון כלכלי ופיננסי בחברות בבעלות הציבור", 1986, הרבעון לבנקאות עמודים 22-38.
40. דן גבעולי, עזרא שמש "דיווח חשבונאי בישראל" - סקר דו"חות כספיים, 1990.
41. דוד, א.דיין, רו"ח, "חטעויות והסתדלים המובילים חברה לכישלון עסקי", רואה חשבון לט - 3.
42. צבי טלסון, רו"ח, - "ביקורת בעסקים שנקלעו לקשיים", רואה חשבון ל"ד - 3.
43. פרופ' יעקב נאסן, עו"ד - "אחריותו ותפקידו של רואה חשבון כאשר קיים ספק לגבי המשך קיומו של העסק - ההיבט המשפטי", רואה חשבון - ל"ח - 4.
44. אדיר ענבר, רו"ח - "מקצוע על פרשת דרכים", רואה חשבון, ל"ז - 4.
45. אדיר ענבר, רו"ח, "השינויים בדו"ח המבקרים אצלנו ובעולם", רואה חשבון, ל"ז - 6.
46. ד"ר נפתלי פריד, "אינפורסציה חשבונאית לגילוי סוקדם ולמניעת פשיטת רגל", רואה חשבון ל"ח - 4.
47. יצחק רוטסון, רו"ח, "מגשות בנוסח דו"ח הסבקרים בעולם ובישראל", רואה חשבון ל"ט - 6.
48. ד"ר יוחנן שכסורוב "חיזוי פשיטות רגל בחברות ציבוריות בישראל באמצעות יחסים פיננסיים ומודל הפרדה", רבעון לבנקאות, כ"ט - 115, אפריל 1991, עמודים 89-111.
49. דו"ח הוועדה לדיווח לא כספי של תאגידים שניירות חערך שלהם הוצעו לציבור, ספטמבר 1991, ירושלים (ועדת מאור).
50. רייטינג - דרוג החברות בבורסה, מדריכי ציטרין לאנשי עסקים, לימון תחקירים כלכליים, 1992.
- גילוי דעת של לשכת רואי חשבון בישראל:
- ג"ד סס' 2 : "הסתייגויות והמנעויות בדו"ח מבקר חשבונות".
- ג"ד סס' 26 : "התקנים של הועדה לתקנים בינלאומיים בחשבונאות (IASC)".
- ג"ד מס' 49 : "הסתייגויות והמנעויות בדו"ח מבקר חשבונות".
- ג"ד סס' 54 : "הסתייגויות והמנעויות בדו"ח מבקר חשבונות".

